

**અસ્વીકરણ:** સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

**DISCLAIMER:** The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

## અમદાવાદ ખાતેની ગુજરાત વડી અદાલતમાં

સ્પેશિયલ સિવિલ અપ્લિકેશન નં. ૯૪૧૧/૧૯૯૮

મંજૂરી અને સહી માટે:

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી આર. બાલિયા

=====

|                                                                                                                         |  |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--|
| ૧. શું સ્થાનિક અખબારોના રીપોર્ટ્સને ચુકાદો જોવાની મંજૂરી છે?                                                            |  |
| ૨. રીપોર્ટરને મોકલવામાં આવે કે નહીં?                                                                                    |  |
| ૩. શું ન્યાયમૂર્તિઓ ચુકાદાની આખરી નકલ જોવા માંગે છે?                                                                    |  |
| ૪. શું આ કેસમાં ભારતીય બંધારણ અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલ કોઈ હુકમના અર્થઘટન અંગે કાયદાનો કોઈ નોંધપાત્ર પ્રશ્ન સમાયેલ છે? |  |
| ૫. શું સિવિલ જજને પરિપત્રિત કરવામાં આવે કે કેમ?                                                                         |  |

=====

## ગુજરાત નર્મદા વેલી ફર્ટિલાઇઝર્સ કંપની લિમિટેડ

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય

=====

### ઉપસ્થિતિ:

અરજદાર તરફે નાણાવટી એસોસિએટ્સ

સામાવાળા નં. ૧ તરફે ગિરીશ પટેલ એસોસિએટ્સ

સામાવાળા નં. ૨ તરફે ડી.એસ. દ્વારા નોટિસ બજવણી

સામાવાળા નં. ૩ તરફે શ્રી એ.વાય. કોગજે

=====

કોરમ : માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી આર. બાલિયા

ચુકાદાની તારીખ: ૧૨/૦૫/૯૯

### મૌખિક ચુકાદો

૧. અરજદાર ગુજરાત નર્મદા વેલી ફર્ટિલાઇઝર્સ કંપની લિમિટેડ (ટૂંકમાં, જી.એન.એફ.સી.) કોન્ટ્રાક્ટર દ્વારા સુરક્ષા કર્મચારીઓને રોકવા પર પ્રતિબંધ

મૂકતા ધ કોન્ટ્રાક્ટ લેબર (રેગ્યુલેશન એન્ડ એબોલિશન) એક્ટ, ૧૯૭૦ (જે હવે પછી 'સદર અધિનિયમ' તરીકે ઉલ્લેખિત છે) ની કલમ ૧૦ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા અને રાજ્યના સરકારી ગેઝેટમાં તારીખ ૨૯.૮.૯૮ ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયેલા તારીખ ૨૯.૮.૯૮ ના જાહેરનામાને પડકારે છે.

૨. સામાવાળા નં. ૨, કામદારોનું યુનિયન અરજદાર કંપની દ્વારા તેના એકમોમાં હાથ ધરવામાં આવતી વિવિધ પ્રક્રિયાઓ/કામગીરીઓમાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબર પ્રથા નાબૂદ કરવા માટે લાંબા સમયથી કામદારોના હિતની હિમાયત કરી રહ્યું છે. પ્રથમ તબક્કે, યુનિયને સ્પેશિયલ સિવિલ અપ્લિકેશન નં. ૫૪૭૮/૧૯૮૯ દાખલ કરી હતી જેમાં અન્ય બાબતો સાથે કંપનીમાં પ્રવર્તમાન કોન્ટ્રાક્ટ મજૂર પ્રથા નાબૂદ કરવાની અને સંબંધિત કામદારોને સીધા જ કંપનીના કામદારો તરીકે ગણવામાં આવે તેવા નિર્દેશની માંગણી કરવામાં આવી હતી. કોન્ટ્રાક્ટ મજૂર કરારો બનાવટી અને અવાસ્તવિક હોવાના આધારે કોન્ટ્રાક્ટ મજૂર કર્મચારીઓને સીધા કંપની હેઠળ નિયુક્ત થયેલા ગણવાના હેતુથી ઔદ્યોગિક વિવાદ ઊભો કરવા માટે અરજદાર (યુનિયન) વૈકલ્પિક ઉપાય અજમાવી શકે તે માટે અને જે કામગીરીઓમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂર પ્રથા નાબૂદ કરવામાં આવી નથી તેમાં તેના સંબંધિત ફરિયાદ માટે નવી પિટિશન દાખલ કરવાની સ્વતંત્રતા સાથે સદર પિટિશન તારીખ ૨૭ ઓગસ્ટ, ૧૯૯૧ ના રોજ પાછી ખેંચી લેવામાં આવી હતી. પિટિશનની પેન્ડન્સી દરમિયાન મંજૂર કરાયેલી કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી દ્વારા નોકરીદાતા હેઠળના કામદારોની સેવાઓનું રક્ષણ કરતી વચગાળાની રાહત બે અઠવાડિયા માટે ચાલુ રાખવામાં આવી હતી. સદર પિટિશન પેન્ડિંગ હતી તે

દરમિયાન, જે ઘણી પ્રક્રિયાઓ સંબંધમાં આવી મનાઈની માંગણી કરવામાં આવી હતી તેમાંથી પાંચ પ્રક્રિયાઓમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરો રોકવા પર પ્રતિબંધ મૂકતું જાહેરનામું સદર અધિનિયમની કલમ ૧૦ હેઠળ તારીખ ૨૮.૯.૯૦ ના રોજ બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું. જે કામગીરીઓમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂર પ્રથા નાબૂદ કરવામાં આવી હતી તે (૧) ફેક્ટરી પરિસરમાં કચરો અને કચરા-કચરાને સાફ કરવો અને દૂર કરવો; (૨) કચરો, નાનો ભંગાર, કાપેલું ઘાસ, કાટમાળ, પત્થરો વગેરે દૂર કરવા અને નિકાલ કરવો; (૩) સહકારી મંડળી મારફતે કેન્ટીનની શક્યતા ચકાસવી; (૪) એમોનિયા અને યુરિયા પ્લાન્ટની સફાઈ; અને (૫) યુરિયા પ્લાન્ટમાં સફાઈ અને પરચૂરણ કામ હતા. જો કે, ચોકી અને પહેરો (વોચ એન્ડ વોર્ડ), જેની સાથે હાલની પિટિશન સંબંધિત છે, તેમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂર પ્રથા નાબૂદ કરવામાં આવી ન હતી. જી.એન.એફ.સી. ના સુરક્ષા સ્ટાફના સંદર્ભમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂર પ્રથા નાબૂદ ન કરવાના ગુજરાત સરકારના નિર્ણયને પડકારતી અપિલકેશન નં. ૬૨૬૫/૧૯૯૧ યુનિયન દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી. તેના જવાબમાં રાજ્ય સરકારે સુરક્ષાના ક્ષેત્રમાં કોન્ટ્રાક્ટ પ્રથા નાબૂદ ન કરવા માટે નીચે મુજબના કારણો જણાવ્યા હતા: "૭. એ બાબત નોંધવી પ્રસ્તુત છે કે સામાવાળા નં. ૨ એ એક પબ્લિક લિમિટેડ કંપની છે અને સામાવાળા સરકાર માત્ર ૨૬% ઇક્વિટી ધરાવે છે અને આ કંપની ખાતરના ઉત્પાદન સાથે સંકળાયેલી છે, જે રાષ્ટ્રના અર્થતંત્ર માટે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. સામાવાળા સરકારે નીતિગત રીતે એવો નિર્ણય લીધો છે કે તમામ સંયુક્ત ક્ષેત્રની કંપનીઓ, સરકારી કંપનીઓ અને સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત એકમો અથવા જ્યાં સરકાર

શેરધારક તરીકે હિત ધરાવે છે તેની સુરક્ષા સેન્ટ્રલ ઇન્ડસ્ટ્રિયલ સિક્યોરિટી ફોર્સ (સી.આઇ.એસ.એફ.) જેવા સુરક્ષા દળને સોંપવી જોઈએ, જેમાં સંપૂર્ણ પ્રશિક્ષિત વ્યાવસાયિકો હશે જેનું કાર્ય આવા ઉત્પાદન એકમોની મિલકતોનું રક્ષણ કરવાનું રહેશે. ૮. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે સામાવાળા સરકાર દ્વારા આવા દળની રચના માટે જરૂરી કાર્યવાહી કરવામાં આવી રહી છે અને તેથી સંયુક્ત ક્ષેત્રની કંપનીઓના સુરક્ષા દળના સંદર્ભમાં કાયદાની કલમ ૧૦ હેઠળ કોઈ જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યું નથી અને તેથી અરજદારની અરજી ફગાવી દેવાને પાત્ર છે. ૯. એવી વધુ રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે જો સામાવાળા નં. ૧ આવી કંપનીઓના સુરક્ષા સ્ટાફના સંદર્ભમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી નાબૂદ કરવાનું નક્કી કરે, તો સુરક્ષા વ્યવસ્થા પર પ્રતિકૂળ અસર થશે અને તેનું નુકસાન અંદાજી શકાશે નહીં અને તેથી પિટિશનમાં કોઈ તથ્ય નથી અને તે ફગાવી દેવાને પાત્ર છે."

૩. પિટિશનની સુનાવણી કરનાર ડિવિઝન બેંચનો એવો અભિપ્રાય હતો કે સરકારે સુરક્ષા કામગીરીમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી નાબૂદ ન કરવાનો નિર્ણય લીધો તે પહેલાં સલાહકાર બોર્ડ (એડવાઈઝરી બોર્ડ) સાથે કોઈ સંપૂર્ણ અને અર્થપૂર્ણ પરામર્શ થયો ન હતો, અન્ય બાબતોની સાથે એવા આધાર પર કે સરકારે તે સમયે અસ્તિત્વમાં રહેલા સલાહકાર બોર્ડના અહેવાલ ઉપરાંત અન્ય સામગ્રી પણ ધ્યાને લીધી હતી, અને જાહેર ક્ષેત્રની કે સંયુક્ત ક્ષેત્રની કંપનીઓમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી નાબૂદ ન કરવાનો નીતિગત નિર્ણય લેવા માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલી સામગ્રી સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષ મૂકવામાં આવી ન હતી અને તે

સામગ્રીના આધારે સલાહકાર બોર્ડ સાથે કોઈ ચર્ચા-વિચારણા થઈ ન હતી. આમ, રાજ્ય સલાહકાર બોર્ડ સાથે જરૂરી પરામર્શનો અભાવ જણાતાં, જેને કલમ ૧૦ હેઠળ નિર્ણય લેતાં પહેલાં પૂર્વશરત માનવામાં આવતી હતી, પિટિશન મંજૂર કરવામાં આવી હતી અને સરકારને કાયદા અનુસાર સુરક્ષા કામગીરી માટે કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી નાબૂદ ન કરવાના પોતાના નિર્ણયની પુનઃતપાસ અને પુનઃવિચારણા કરવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો. તારીખ ૧૩/૧૫.૪.૯૪ ના રોજ સદર પિટિશનનો નિકાલ કરતી વખતે, અદાલતે જી.એન.એફ.સી. સાથે કોન્ટ્રાક્ટના આધારે રોકાયેલા ચોકી અને પહેરાના સ્ટાફની સેવાઓનું રક્ષણ કરવાના હેતુથી કેટલાક નિર્દેશો જારી કર્યા હતા. ઉપરોક્ત નિર્દેશ આપતી વખતે, અદાલતે સલાહકાર બોર્ડના તારીખ ૨૪.૨.૧૯૮૬ ના વર્તમાન અહેવાલનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો જેણે બહુમતીથી સુરક્ષા કામગીરીમાં પણ કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી નાબૂદ કરવાની ભલામણ કરી હતી.

૪. તારીખ ૧૬.૧.૧૯૯૬ ના રોજ, સરકારે કંપનીની સુરક્ષા કામગીરીમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરીની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકતું અન્ય એક જાહેરનામું બહાર પાડ્યું. કંપનીએ સ્પેશિયલ સિવિલ અપિલિકેશન નં. ૧૩૮૮/૧૯૯૬ દાખલ કરીને આ જાહેરનામાને પડકાર્યો હતો. આ અદાલત દ્વારા તારીખ ૧.૮.૧૯૯૭ ના રોજ સદર પિટિશન મંજૂર કરવામાં આવી હતી. અદાલતનો એવો અભિપ્રાય હતો કે સુરક્ષા કામગીરી માટે કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી નાબૂદ ન કરવાના અગાઉના નિર્ણયને ઉલટાવવાનો નિર્ણય એવું માની લઈને કોઈપણ પ્રકારના વિચારવિમર્શ (એપિલિકેશન ઓફ માઈન્ડ) વિના લેવામાં આવ્યો હતો કે સ્પેશિયલ સિવિલ

અપિલકેશન નં. ૬૨૬૫/૧૯૯૧ મંજૂર થવાનો અર્થ કોઈપણ વધુ વિચારવિમર્શ વિના સલાહકાર બોર્ડની ભલામણ સ્વીકારવાનો હતો. સ્પેશિયલ સિવિલ અપિલકેશન નં. ૬૨૬૫/૧૯૯૧ માં અદાલતના નિર્ણય પછી સલાહકાર બોર્ડ સાથે કોઈ વધુ પરામર્શ કર્યા વિના જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું. અદાલતનો વધુમાં એવો અભિપ્રાય હતો કે સલાહકાર બોર્ડનો અહેવાલ જે ૧૯૮૬ માં રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો તે પૂરતો જૂનો થઈ ગયો હતો અને સલાહકાર બોર્ડ સાથે નવેસરથી પરામર્શ થવો જોઈતો હતો અને જો સરકારે નવેસરથી પરામર્શ માટે મામલો મોકલ્યો હોત અને સલાહકાર બોર્ડ પાસેથી નવો અહેવાલ માંગ્યો હોત તો કોઈપણ પક્ષકાર સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષ પોતાના કારણોની પૂર્તિ કરી શક્યો હોત. આમ જે કારણોસર સ્પેશિયલ સિવિલ અપિલકેશન નં. ૬૨૬૫/૧૯૯૧ મંજૂર કરવામાં આવી હતી તે જ કારણોસર, તદ્દન વિરોધી નિર્ણય લેવા માટે નવેસરથી સક્રિય વિચારવિમર્શના અભાવે સ્પેશિયલ સિવિલ અપિલકેશન નં. ૧૩૮૮/૧૯૯૬ પણ મંજૂર કરવામાં આવી હતી અને વાદગ્રસ્ત જાહેરનામાના સમર્થનમાં સામાવાળાઓ દ્વારા અદાલત સમક્ષ મૌખિક કે લેખિતમાં કોઈ કારણ કે ઔચિત્ય દર્શાવવામાં આવ્યું ન હતું. અદાલતે સરકારને સલાહકાર બોર્ડ સાથે યોગ્ય પરામર્શ કર્યા પછી નવેસરથી નિર્ણય લેવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. વધુમાં એવો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો કે સલાહકાર બોર્ડ તમામ પક્ષોને સાંભળ્યા પછી સમગ્ર સામગ્રીની વિચારણા કરી શકે છે. પક્ષકારો પોતાના કારણોની પૂર્તિ કરી શકે છે અને સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષ

તેઓ યોગ્ય માને તેવી કોઈપણ સામગ્રી મૂકી શકે છે અને ત્યારબાદ સલાહકાર બોર્ડના નવા અહેવાલ પર સરકાર કાયદા અનુસાર નવેસરથી નિર્ણય લઈ શકે છે.

૫. આના અનુસંધાનમાં, કંપની તેમજ યુનિયન બંને નવનિયુક્ત સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષ હાજર થયા અને સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષની કાર્યવાહીમાં ભાગ લીધો. તારીખ ૨૪.૮.૯૮ ના રોજ કંપનીએ સરકારને સુપરત કરેલા તેના અહેવાલની નકલ માંગી જે નકારી કાઢવામાં આવી હતી. પરિણામે કંપનીએ સરકાર નિર્ણય લે તે પહેલાં તેની સમક્ષ યોગ્ય રજૂઆત કરવા સક્ષમ બનવા માટે, સલાહકાર બોર્ડ દ્વારા સુપરત કરાયેલો અહેવાલ મેળવવા માટે મેન્ડામસની દાદ માંગતી સ્પેશિયલ સિવિલ અપ્લિકેશન નં. ૬૯૧૪/૧૯૯૮ દાખલ કરી હતી. તારીખ ૨૯.૮.૯૮ ના રોજ, સદર રિટ પિટિશનમાં, રાજ્ય સરકારે તે જ તારીખનું જાહેરનામું રજૂ કર્યું જેમાં કંપની દ્વારા ચોકી અને પહેરાની કામગીરીમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરોની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો. આમ જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યું હોવાથી, સ્પેશિયલ સિવિલ અપ્લિકેશન નં. ૬૯૧૪/૧૯૯૮ નિર્થક બની જવાને કારણે ફગાવી દેવામાં આવી હતી, અને તારીખ ૨૯.૮.૯૮ ના જાહેરનામાને પડકારતી હાલની પિટિશન તારીખ ૧૦.૧૧.૯૮ ના રોજ દાખલ કરવામાં આવી હતી.

૬. અરજદારો તરફે ત્રણ મુખ્ય દલીલો ઉપસ્થિત કરવામાં આવી છે. પ્રથમ તો, રાજ્ય સલાહકાર બોર્ડ સાથે કોઈ અસરકારક અને યોગ્ય પરામર્શ થયો નથી કારણ કે બોર્ડ દ્વારા સુપરત કરવામાં આવેલ કથિત અહેવાલ એ બોર્ડનો અહેવાલ

નથી પરંતુ બોર્ડ દ્વારા રચવામાં આવેલી માત્ર એક સમિતિ દ્વારા સુપરત કરાયેલો અહેવાલ છે, તેથી આવા અહેવાલ પર સરકાર દ્વારા લેવાયેલો નિર્ણય વધુમાં વધુ સમિતિ સાથેના પરામર્શમાં હોઈ શકે છે પરંતુ સલાહકાર બોર્ડ સાથેના પરામર્શમાં લેવાયેલો નિર્ણય ગણી શકાય નહીં. અરજદારો તરફે કરવામાં આવેલી બીજી દલીલ એ છે કે અરજદારોને કોઈ અસરકારક સુનાવણી આપવામાં આવી નથી. કંપનીની કોઈપણ પ્રક્રિયા કે કામગીરીમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી રાખવા પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો કે ન મૂકવાનો નિર્ણય યોગ્ય સરકાર દ્વારા લેવાનો હોય છે. આ નિર્ણય માત્ર એક કંપનીના સંબંધમાં જ લેવામાં આવ્યો હોવાથી, પછી ભલે તે નિર્ણયને અર્ધ-કાયદાકીય, ગૌણ કાયદાકીય કે વહીવટી કાર્યવાહી તરીકે ગણવામાં આવે, નિર્ણય લેનાર સત્તાધિકારી દ્વારા અરજદારને સુનાવણીની તક આપવી જોઈતી હતી, સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષની સુનાવણી અને ભાગીદારી કુદરતી ન્યાય અથવા વાજબી પ્રક્રિયાની આવશ્યકતાને પૂર્ણ કરતી નથી. છેલ્લે, એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે માત્ર અરજદાર કંપનીના સંદર્ભમાં જ સુરક્ષા વિભાગમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી રાખવા પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો નિર્ણય, જ્યારે એ જ વિસ્તારમાં કોન્ટ્રાક્ટર દ્વારા સુરક્ષા સ્ટાફ રોકતી સમાન પ્રકારની મોટાભાગની અન્ય કંપનીઓ, જે બાબત સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષ દર્શાવવામાં આવી હતી તેને અસર થઈ નથી, તેના પરિણામે અનુચ્છેદ ૧૪ હેઠળ અરજદારોના મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન થયું છે. કલમ ૧૦ હેઠળ જાહેરનામું બહાર પાડવાની બાબતમાં તેમની સાથે કોઈપણ વ્યાજબી આધાર વિના ભેદભાવ કરવામાં આવ્યો છે, જે તેમના કારોબારનું સંચાલન કરવાની સ્વતંત્રતા પર પ્રતિકૂળ અસર કરે છે. કોઈપણ સંજોગોમાં, જો

આ કાર્યવાહીને અનુચ્છેદ ૧૪ નું ઉલ્લંઘન કરતી ન ગણવામાં આવે તો પણ, તે સંબંધિત પરિબળોની બિન-વિચારણાથી પીડાય છે જેને કોઈપણ એકમની કોઈપણ પ્રક્રિયા કે કામગીરીમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી રોકવા પર પ્રતિબંધ મૂકતું કલમ ૧૦ હેઠળ જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં કાયદા દ્વારા ધ્યાને લેવું જરૂરી છે, જેમાં ખાસ કરીને એ હકીકત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે કલમ ૧૦ ની પેટા-કલમ (૨) નો ખંડ (સી) તે સંબંધમાં સમાન કે સરખા એકમમાં પ્રવર્તમાન પ્રથાને ધ્યાનમાં લેવાની ચોક્કસ આવશ્યકતા રાખે છે. જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં ન તો સલાહકાર બોર્ડ કે ન તો રાજ્ય સરકારે આ પરિબળોને ધ્યાને લીધા છે.

૭. કાયદાની આ આવશ્યકતા છે કે કલમ ૧૦ હેઠળ યોગ્ય સરકાર સલાહકાર બોર્ડ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી જ કાર્યવાહી કરે છે. તે એક પૂર્વશરત છે. કોઈપણ એકમમાં કોઈપણ પ્રક્રિયા, કામગીરી કે અન્ય કાર્યમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરીની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકવા માટે બોર્ડ સાથે પરામર્શ એ પૂર્વશરત છે. એ બાબતમાં પણ કોઈ શંકા હોઈ શકે નહીં કે પરામર્શનો સાર એ સલાહ આપવા માટેનું અસલી આમંત્રણ પાઠવવું અને તે સલાહની સાચી વિચારણા કરવી છે જે બદલામાં ઉપયોગી સલાહ આપવા સક્ષમ બનાવવા માટે સંબંધિત પક્ષને પૂરતી માહિતી અને સમય આપવા પર આધારિત છે.

૮. પરામર્શ પછી થવો જરૂરી હોય તેવો હુકમ બે આધારો પર પડકારવા પાત્ર છે. પ્રથમ તો, તેને એ આધાર પર પડકારી શકાય છે કે વાસ્તવમાં કોઈ

પરામર્શ થયો જ નથી. બીજું, પડકારનાર દ્વારા એ દર્શાવી શકાય છે કે થયેલા પરામર્શમાં અસરકારક અસલી પરામર્શના લક્ષણોનો અભાવ છે. પરામર્શની આવશ્યકતા એ કોઈ પોકળ ઔપચારિકતા નથી. મારે આ બાબતનું વધુ વિશ્લેષણ કરવાની જરૂર નથી કારણ કે આ કેસના જ જટિલ ઇતિહાસમાં અદાલતે બે વાર અસરકારક અને અર્થપૂર્ણ પરામર્શની આવશ્યકતા પર ચુકાદો આપ્યો છે અને તેનો અભાવ જણાતાં રાજ્ય સરકારને, જે હાલના કેસમાં યોગ્ય સરકાર છે, તે આવશ્યકતાને અનુરૂપ સમગ્ર મુદ્દા પર પુનઃવિચારણા કરવા જણાવ્યું છે. પ્રથમ તબક્કે તારીખ ૪.૫.૯૪ ના રોજ નક્કી કરાયેલ સ્પેશિયલ સિવિલ અપિલકેશન નં. ૪૨૪/૧૯૮૪ ની વિચારણા કરતી વખતે, અદાલતે જોયું કે યોગ્ય સરકારે પોતાની પાસે રહેલી અને જેના પર આખરી નિર્ણય નિર્ભર હતો તે માહિતી અને સામગ્રી વહેંચી ન હતી. સલાહકાર બોર્ડ સાથે સંબંધિત માહિતી વહેંચવાનો આ અભાવ, જે અસલી પરામર્શ પર મહત્વપૂર્ણ અસર કરી શક્યો હોત, તેણે યોગ્ય સરકારના આખરી નિર્ણયને દૂષિત કર્યો હોવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. ફરી એકવાર અદાલતે તારીખ ૧.૮.૯૭ ના રોજ સ્પેશિયલ સિવિલ અપિલકેશન નં. ૧૩૮૮/૧૯૯૬ નો નિર્ણય કરતી વખતે, અરજદાર દ્વારા સુરક્ષા વિભાગમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી રોકવા પર પ્રતિબંધ મૂકતા કલમ ૧૦ હેઠળ તારીખ ૧૬.૧.૧૯૯૬ ના જાહેરનામા દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશને દૂષિત ઠરાવ્યો હતો, કારણ કે તે જૂની સામગ્રી પર આધારિત હતો, જે માહિતી સલાહકાર બોર્ડ દ્વારા લગભગ દસ વર્ષ પહેલાં એકત્રિત કરવામાં આવી

હતી અને પરામર્શની પ્રક્રિયામાં સંબંધિત પક્ષકારોને સામેલ કર્યા વિના લેવામાં આવ્યો હતો. તે હેતુ માટે નિર્દેશો પણ જારી કરવામાં આવ્યા હતા.

૯. દલીલનો પ્રથમ ભાગ કલમ ૧૦ હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટે જરૂરી પૂર્વશરતના અસ્તિત્વ અંગે છે. એ બાબતે કોઈ વિવાદ નથી અને હોઈ પણ ન શકે કે જ્યાં ગૌણ સત્તાધિકારી દ્વારા કાયદાકીય સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટે કોઈ પૂર્વશરત નિર્ધારિત કરવામાં આવી હોય, તો તે ગૌણ સત્તાધિકારી આવી સોંપાયેલી સત્તાનો ઉપયોગ કરે તે પહેલાં તેનું પાલન થવું જ જોઈએ. જ્યાં આવી પૂર્વશરતના પાલનનો ઉલ્લેખ હોય ત્યાં પૂર્વશરતના પાલન સહિત હુકમની નિયમિતતા અંગેનું અનુમાન તેની તરફેણમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આવા કેસમાં હુકમને પડકારનાર વ્યક્તિ પર એ સાબિત કરવાનો બોજ રહે છે કે તે ઉલ્લેખ સાચો ન હતો અને સત્તાધિકારી દ્વારા વાસ્તવમાં પૂર્વશરતોનું પાલન કરવામાં આવ્યું ન હતું. હુકમમાં પૂર્વશરતના પાલન અંગે આવા ઉલ્લેખના અભાવમાં, તેની કાયદેસરતા પડકારવામાં આવતાં, આવી શરતો પૂર્ણ થઈ હતી તે દર્શાવવાનો બોજ સત્તાધિકારી પર રહે છે. તે સત્તાનો ચોક્કસ ઉપયોગ કરનાર વ્યક્તિનું સોગંદનામું રજૂ કરીને દર્શાવી શકાય છે. જુઓ: સ્પેશી કોટન મિલ્સ વિરુદ્ધ એસ.આઈ. ટ્રિબ્યુનલ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૧૮૮૧.

૧૦. આ સંબંધમાં ઉપર નોંધ્યા મુજબ અરજદારની દલીલનો પ્રથમ ભાગ એ છે કે યોગ્ય સરકાર દ્વારા રાજ્ય સલાહકાર બોર્ડ સાથે કોઈ પરામર્શ કરવામાં આવ્યો નથી, પરંતુ સલાહકાર બોર્ડની માત્ર એક સમિતિ સાથે પરામર્શ કરવામાં

આવ્યો છે. જાહેરનામાનો સંબંધિત ભાગ આ મુજબ વંચાય છે: "અને જ્યારે ગુજરાત સરકારે માનનીય ગુજરાત વડી અદાલતના હુકમ મળ્યા પછી રાજ્ય સલાહકાર કોન્ટ્રાક્ટ લેબર બોર્ડ સાથે પરામર્શ કર્યો છે. રાજ્ય સલાહકાર કોન્ટ્રાક્ટ લેબર બોર્ડે જી.એન.એફ.સી., ભરૂચના સુરક્ષા વિભાગમાં પ્રવર્તમાન કોન્ટ્રાક્ટ મજૂર પ્રથાની બાબતમાં સંબંધિત પક્ષકારોને તેમની રજૂઆતો દાખલ કરવા માટે પૂરતી તકો પૂરી પાડી છે."

૧૧. જાહેરનામું કોઈપણ અસ્પષ્ટતા વિના જણાવે છે કે ગુજરાત સરકારે રાજ્ય સલાહકાર કોન્ટ્રાક્ટ લેબર બોર્ડ સાથે પરામર્શ કર્યો છે. યોગ્ય સરકાર દ્વારા આવા પરામર્શની તરફેણમાં અનુમાન રહેલું છે. અરજદારે એ બાબત દર્શાવીને આ અનુમાનને ખોટું સાબિત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે કે બોર્ડનો હોવાનો દાવો કરતો અહેવાલ માત્ર ત્રણ વ્યક્તિઓની સહીઓ ધરાવે છે, અર્થાત્ અધ્યક્ષ (ચેરમેન), નોકરીદાતાના પ્રતિનિધિ અને કામદારોના પ્રતિનિધિ, પરંતુ બોર્ડના તમામ સભ્યોની નહીં, જે અધ્યક્ષ અને શ્રમ કમિશનર સહિત અગિયારથી ઓછા ન હોઈ શકે. આ સંબંધમાં એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે ૧૯૭૦ ના અધિનિયમની કલમ ૫ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને બોર્ડે એક સમિતિની રચના કરી હતી અને માત્ર તે સમિતિએ આવી સમિતિના સભ્યોની સહીઓ હેઠળ અહેવાલ તૈયાર કર્યો છે. તેથી જેના આધારે ગુજરાત સરકારે કાર્યવાહી કરી છે તે અહેવાલ સમગ્ર બોર્ડનો અહેવાલ કહી શકાય નહીં.

૧૨. મારી ગંભીર વિચારણા કર્યા પછી અને સુનાવણી દરમિયાન અદાલત સમક્ષ રજૂ કરાયેલા અહેવાલનું અવલોકન કર્યા પછી, જેની નકલ અરજદારના વિદ્વાન વકીલશ્રી તેમજ કામદારોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા વિદ્વાન વકીલશ્રીને પણ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવી હતી, હું તેને સ્વીકારવામાં અસમર્થ છું. પ્રથમ તો, કાયદાની એવી કોઈ આવશ્યકતા નથી કે બોર્ડના અહેવાલને બોર્ડની ભલામણ ગણવામાં આવે તે પહેલાં તેના પર બોર્ડના તમામ સભ્યો દ્વારા સહી થવી જોઈએ. એવું કોઈ કારણ નથી કે જે અહેવાલ પર વિચાર-વિમર્શમાં ભાગ લેનાર અન્ય સભ્યોની સહીઓ સાથે કે સહીઓ વિના માત્ર અધ્યક્ષ દ્વારા સહી કરવામાં આવી હોય તેને બોર્ડનો અહેવાલ ન ગણવો. બેઠકની મિનિટ્સ અને સભ્યો દ્વારા તેની બહાલી તથા આવા વિચાર-વિમર્શના આધારે ઘડવામાં આવેલા અને જણાવવામાં આવેલા નિર્ણય વચ્ચે ભેદ કરવો પડે છે. જ્યારે બેઠકની મિનિટ્સ પર મિનિટ બુકમાં તમામ સહભાગીઓ દ્વારા સહી કરવાની જરૂર પડી શકે છે, ઉપસ્થિત અને ભાગ લેનાર સભ્યો દ્વારા લેવાયેલા નિર્ણયોને આખરે જણાવતા દસ્તાવેજ પર સામાન્ય રીતે માત્ર અધ્યક્ષ અથવા સચિવની જ સહી હોય છે. તેથી, અરજદારના વિદ્વાન વકીલશ્રી દ્વારા સૂચવ્યા મુજબ એવો કોઈ નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય નહીં કે તેના અધ્યક્ષ અને તેના બે સભ્યોની સહી હેઠળ બોર્ડ દ્વારા આપવામાં આવેલો અહેવાલ એ બોર્ડનો અહેવાલ નથી પરંતુ માત્ર એક પેટા-સમિતિનો અહેવાલ છે અને તે આધારે આગળ એવું ઠરાવવું કે સરકાર દ્વારા બોર્ડ સાથે પરામર્શ કરવામાં આવ્યો ન હતો.

૧૩. તારીખ ૧૪.૭.૧૯૯૮ ના બોર્ડના અહેવાલનું અવલોકન દર્શાવે છે કે તારીખ ૯.૩.૯૮ ની તેની બેઠકમાં તેણે ડેટા અને માહિતી તથા હકીકતો એકત્રિત કરવા માટે એક સમિતિ સાથે વિચારણા કરી હતી. અહેવાલ સમિતિના અહેવાલનો ઉલ્લેખ કરતાં પહેલાં કંપની તેમજ યુનિયન દ્વારા રજૂ કરાયેલી દલીલોનો ઉલ્લેખ કરે છે, અને સમિતિના તારણોના પ્રકાશમાં બંને પ્રતિનિધિઓની દલીલોની વિચારણા કરી હતી. અરજદારનો એવો કેસ નથી કે તેમને બોર્ડ દ્વારા સુનાવણી આપવામાં આવી ન હતી પરંતુ માત્ર સમિતિ દ્વારા આપવામાં આવી હતી. બોર્ડ દ્વારા સુનાવણી આપવાની હકીકત એ દલીલને નકારી કાઢે છે કે અંતિમ અહેવાલ બોર્ડ દ્વારા નહીં પરંતુ માત્ર એક પેટા-સમિતિ દ્વારા આપવામાં આવ્યો છે.

૧૪. અહેવાલમાંથી નીચેના અવતરણો નોંધવા યોગ્ય છે: "અમે ભલામણો પર સભ્યોના અભિપ્રાયની અભિવ્યક્તિ સંબંધિત મહત્વપૂર્ણ નિર્ણય તરફ ધ્યાન દોરવા માંગીએ છીએ. ૦૨/૦૭/૧૯૯૮ ની બેઠકમાં સર્વાનુમતે એવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો કે પ્રોફોર્મા ભરવાની પ્રથા બંધ કરી શકાય છે અને હવે તેના બદલે સમગ્ર બોર્ડના સભ્યો સમિતિ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્ણય અને ભલામણો સાથે સંમત થશે અને તે સંબંધમાં સભ્યો પાસેથી સંમતિ પણ મેળવવામાં આવી શકે છે. તેથી સમિતિના સભ્યનો અભિપ્રાય એ ભલામણોના સંદર્ભમાં સમગ્ર બોર્ડનો અભિપ્રાય રહેશે." "સભ્યો સર્વાનુમતે સંમત છે અને સભ્ય શ્રી અરુણભાઈ ઝરીવાલા (નોકરીદાતાઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા) પણ સંમત છે તેમજ શ્રી મેઘજીભાઈ મહેશ્વરી (કામદારોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા)

કરતા) આ ભલામણ સાથે સંમત થયા છે અને તેથી અમે નીચે મુજબ ભલામણ કરવા માંગીએ છીએ:"

૧૫. અહેવાલનો આ ફકરો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે સમિતિના તારણ અંગે પ્રોફોર્મા પ્રશ્નના જવાબ તરીકે બોર્ડના સભ્યો પાસેથી માત્ર 'હા' કે 'ના' મેળવવાની અગાઉની પ્રથા છોડી દેવામાં આવી હતી અને અહેવાલને બોર્ડ દ્વારા સુનાવણી અને વિચારણાનો વિષય બનાવવામાં આવ્યો હતો. ગુજરાત સરકારને સુપરત કરવામાં આવેલ અંતિમ અહેવાલ એ બોર્ડના સભ્યોનો સર્વસંમત અભિપ્રાય હતો કે જેના પર નોકરીદાતા અને કામદારોના હિતનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા સભ્યો પણ સંમત થયા હતા. આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને જ અહેવાલમાં ત્રણ સહીઓ સમાવિષ્ટ છે. મને એવો નિષ્કર્ષ કાઢવામાં કોઈ સંકોચ નથી કે રાજ્ય સરકારને સુપરત કરાયેલો અહેવાલ એ બોર્ડનો નહીં પરંતુ માત્ર સમિતિનો હતો અને પૂર્વશરત તરીકે રાજ્ય સરકારે બોર્ડ સાથે પરામર્શ કર્યો નથી તેવો પોતાનો બોજ અદા કરવામાં અરજદાર નિષ્ફળ ગયો છે. બોર્ડ સાથે પરામર્શની હકીકત અંગે જાહેરનામામાં આવા ઉદ્દેશ પરથી ઉદ્ભવતું અનુમાન હાલના કેસમાં ખંડિત થતું નથી.

૧૬. દલીલનો બીજો ભાગ એ છે કે યોગ્ય સરકારે વાદગ્રસ્ત જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં કલમ ૧૦(૨) માં સમાવિષ્ટ તમામ સંબંધિત વિચારણાઓ પર પોતાનું મન લગાવ્યું (વિચારવિમર્શ કર્યો) નથી. ખાસ કરીને એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે કલમ ૧૦ ની પેટા-કલમ (૨) નો ખંડ (સી) યોગ્ય સરકાર

માટે વાદગ્રસ્ત જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં એ વિચારણા કરવાની ફરજિયાત આવશ્યકતા બનાવે છે કે શું પ્રશ્નવાળી કામગીરી તે એકમમાં અથવા તેના જેવા સમાન એકમમાં સામાન્ય રીતે નિયમિત કામદારો દ્વારા કરવામાં આવે છે કે નહીં. સલાહકાર બોર્ડ પોતાના અહેવાલમાં આ પ્રશ્નની સહેજ પણ વિચારણા કરી નથી કે શું તે જ ઉદ્યોગમાં સંકળાયેલી અન્ય સમાન કંપનીઓ અથવા તે જ વિસ્તારમાં કાર્યરત કંપનીઓ નિયમિત કામદારો દ્વારા અથવા કોન્ટ્રાક્ટર દ્વારા રોકાયેલા મજૂરો દ્વારા સુરક્ષા કામગીરી કરાવી રહી છે.

૧૭. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષ આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરવા છતાં, બોર્ડ દ્વારા રચવામાં આવેલી સમિતિ કે અંતિમ અહેવાલ આ બાબતના આ પાસાનો સહેજ પણ ઉલ્લેખ કરતા નથી જે કલમ ૧૦ ની પેટા-કલમ (૨) ના ખંડ (સી) મુજબ જાહેરનામા પહેલાં ધ્યાને લેવા માટેની પૂર્વશરત છે. જાહેરનામું પણ, જે જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં ધ્યાને લેવા જરૂરી અન્ય સુસંગત પાસાઓની વિચારણા વિશે જણાવે છે, તે આ બાબતના આ પાસાનો કોઈ ઉલ્લેખ કરતું નથી. આ દલીલના બે મુદ્દાઓ છે. પ્રથમ તો, કાયદા હેઠળ કાર્ય બજાવવા માટે સોંપાયેલી સત્તાધિકારીએ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં જે સુસંગત પરિબલોને ધ્યાનમાં લેવા જરૂરી હતા તેને ધ્યાને લીધા વિના જ કાર્ય કર્યું છે અને તેથી આ કાર્યવાહી સદર અધિનિયમની જોગવાઈઓથી અધિકારાતીત (અલ્ટ્રા વાયર્સ) રહેશે, અને બીજું એ કે આ કાર્યવાહી અરજદારને કલમ ૧૦ હેઠળના પ્રતિબંધિત જાહેરનામા હેઠળ લાવવા માટે પસંદ કરવામાં ભેદભાવપૂર્ણ હોવાના કારણે તેને પડકારવાનું પરિમાણ ધરાવે છે જ્યારે અન્ય

સમાન પરિસ્થિતિવાળા એકમોને આવી સપ્તાઈ હેઠળ લાવવામાં આવ્યા નથી, જેના પરિણામે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ નું ઉલ્લંઘન કરતો પ્રતિકૂળ ભેદભાવ થયો છે. હાલ પૂરતું, પ્રથમ પાસાની વિચારણા પહેલાં કરવી જરૂરી છે.

૧૮. આ મુદ્દાની તપાસના હેતુ માટે એવું માની લેવામાં આવ્યું છે કે જાહેરનામું એ ગૌણ કાયદા (સબઓર્ડિનેટ લેજિસ્લેશન) નો એક ભાગ છે. આ સિદ્ધાંત સુસ્થાપિત છે કે સદર કાયદા હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરવા સોંપાયેલ ગૌણ વિધાન અથવા સત્તાધિકારી, સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં બાહ્ય બાબતોને બાકાત રાખીને પ્રસ્તુત બાબતો પર કાર્ય કરવા બંધાયેલ છે. આ એક જાણીતો આધાર છે કે જેના આધારે ગૌણ કાયદાને પડકારી શકાય છે જો તે જે કાયદા હેઠળ કાર્ય કરે છે તેના હેઠળ સ્પષ્ટપણે અથવા અનિવાર્ય ગર્ભિતાર્થ દ્વારા ધ્યાને લેવા જરૂરી હોય તેવી મહત્વપૂર્ણ હકીકતો ધ્યાને લેવામાં નિષ્ફળ ગયો હોય.

૧૯. ઇન્ડિયન એક્સપ્રેસ ન્યૂઝપેપર્સ (બોમ્બે) પ્રાઇવેટ લિમિટેડ અને અન્ય વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૮૫) ૧ એસ.સી.સી. ૬૪૧ માં અદાલતે એ આધારો અંગેના સિદ્ધાંતો સમજાવ્યા હતા કે જેના પર ગૌણ વિધાનને પડકારી શકાય છે. અદાલતે જણાવ્યું હતું કે: "ગૌણ વિધાનનો કોઈ ભાગ સક્ષમ ધારાસભા દ્વારા પસાર કરાયેલા કાયદા જેટલી મુક્તિ ભોગવતો નથી. ગૌણ વિધાનને એવા કોઈપણ આધારે પડકારી શકાય છે કે જેના પર મૂળભૂત સંપૂર્ણ (પ્લેનરી) કાયદાને પડકારવામાં આવે છે. વધારામાં તેને એ આધાર પર પણ

પડકારી શકાય છે કે તે જે કાયદા હેઠળ બનાવવામાં આવ્યો છે તેને સુસંગત નથી."

૨૦. અદાલતે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે: "કેસની હકીકતો અને સંજોગો પર, ગૌણ વિધાનને મનસ્વી અથવા કાયદાથી વિરુદ્ધ તરીકે રદબાતલ કરી શકાય છે જો તે એવી ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ હકીકતોને ધ્યાનમાં લેવામાં નિષ્ફળ જાય કે જે કાયદા દ્વારા અથવા બંધારણ દ્વારા સ્પષ્ટપણે કે અનિવાર્ય ગર્ભિતાર્થ દ્વારા ધ્યાને લેવી જરૂરી હોય."

૨૧. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય વિરુદ્ધ સાયનામાઈડ ઇન્ડિયા લિમિટેડ અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૭ એસ.સી. ૧૮૦૨ માં અદાલત આવશ્યક ચીજવસ્તુ અધિનિયમ હેઠળ ભાવ નિયમનની માન્યતાની વિચારણા કરી રહી હતી. ભાવ નિયમનનું કૃત્ય ગૌણ વિધાનનું કૃત્ય માનવામાં આવ્યું હતું. અદાલતે અપલોકન કર્યું હતું કે: "ભાવ નક્કી કરવો એ ન તો અદાલતનું કાર્ય છે કે ન તો તેનું ક્ષેત્ર છે. અદાલતને ન તો નીતિ સાથે કે ન તો દરો સાથે સંબંધ છે. પરંતુ અદાલત પાસે યોગ્ય કાર્યવાહીમાં એ પ્રશ્નની તપાસ કરવાનો અધિકારક્ષેત્ર છે કે શું ભાવ નિર્ધારણમાં સુસંગત વિચારણાઓ ધ્યાને લેવામાં આવી હતી અને અપ્રસ્તુત બાબતોને બાકાત રાખવામાં આવી હતી."

૨૨. સ્ટેટ ઓફ ઉત્તર પ્રદેશ અને અન્ય વિરુદ્ધ રેણુસાગર પાવર કંપની અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૮ એસ.સી. ૧૭૩૭ માં જ્યારે અદાલતે જણાવ્યું ત્યારે આ સિદ્ધાંત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે: "જો સત્તાનો

ઉપયોગ ગૌણ વિધાનના સ્વરૂપમાં હોય તો તેનો ઉપયોગ કાયદાની જોગવાઈઓને સુસંગત હોવો જ જોઈએ. કાયદાની તમામ શરતો પૂર્ણ થવી જ જોઈએ."

૨૩. ઉપરોક્ત પરિપ્રેક્ષ્ય સાથે, ચાલો આપણે જોઈએ કે જે કાયદા હેઠળ જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યું છે તેની આવશ્યકતા શું છે. ધ કોન્ટ્રાક્ટ લેબર (રેગ્યુલેશન એન્ડ એબોલિશન) એક્ટ, ૧૯૭૦ ની કલમ ૧૦ નીચે મુજબ વંચાય છે: "૧૦. કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરોની રોજગારી પર પ્રતિબંધ. – (૧) આ અધિનિયમમાં કંઈપણ સમાવિષ્ટ હોવા છતાં, યોગ્ય સરકાર, સેન્ટ્રલ બોર્ડ સાથે અથવા સંજોગો અનુસાર સ્ટેટ બોર્ડ સાથે પરામર્શ કર્યા પછી, સત્તાવાર ગેઝેટમાં જાહેરનામા દ્વારા, કોઈપણ એકમમાં કોઈપણ પ્રક્રિયા, કામગીરી કે અન્ય કાર્યમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરોની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકી શકે છે. (૨) કોઈપણ એકમના સંબંધમાં પેટા-કલમ (૧) હેઠળ કોઈપણ જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં, યોગ્ય સરકારે તે એકમમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરો માટે પૂરી પાડવામાં આવેલી કામની પરિસ્થિતિઓ અને લાભો તથા અન્ય પ્રસ્તુત પરિબલોને ધ્યાને લેવા પડશે, જેમ કે – (એ) શું પ્રક્રિયા, કામગીરી કે અન્ય કાર્ય તે એકમમાં ચાલતા ઉદ્યોગ, વેપાર, ધંધા, ઉત્પાદન કે વ્યવસાય માટે આનુષંગિક કે જરૂરી છે, (બી) શું તે કાયમી સ્વરૂપનું છે, એટલે કે, તે એકમમાં ચાલતા ઉદ્યોગ, વેપાર, ધંધા, ઉત્પાદન કે વ્યવસાયના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લેતાં તે પૂરતા સમયગાળાનું છે, (સી) શું તે તે એકમમાં અથવા તેના જેવા સમાન એકમમાં સામાન્ય રીતે નિયમિત કામદારો દ્વારા કરવામાં આવે છે; (ડી) શું તે પૂર્ણ સમયના નોંધપાત્ર

સંખ્યાના કામદારોને રોકવા માટે પૂરતું છે. સ્પષ્ટતા. – જો એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે કે શું કોઈ પ્રક્રિયા કે કામગીરી અથવા અન્ય કાર્ય કાયમી સ્વરૂપનું છે, તો તેના પર યોગ્ય સરકારનો નિર્ણય આખરી રહેશે."

૨૪. ઉપરોક્ત જોગવાઈનું અવલોકન પ્રથમ તો એ દર્શાવે છે કે યોગ્ય સરકારે કાયદા હેઠળ કોન્ટ્રાક્ટ પ્રથા હેઠળની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકતું કલમ ૧૦ હેઠળ જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં સંબંધિત બોર્ડ સાથે પરામર્શ કરવો જરૂરી છે, એટલે કે, તે પ્રક્રિયાની બાબત છે, જેના દ્વારા બોર્ડના બંધારણના સ્વરૂપમાં વિવિધ હિતોનું પ્રતિનિધિત્વ બોર્ડના બંધારણનો ભાગ બનવું જરૂરી છે. સદર અધિનિયમે આ બાબતમાં વિવિધ હિતોથી બનેલા બોર્ડ સાથે અસરકારક પરામર્શ દ્વારા તમામ અસરગ્રસ્ત હિતોને ધ્યાનમાં લેવાની વાજબી પ્રક્રિયા સુનિશ્ચિત કરી છે. પેટા-કલમ (૨) પ્રસ્તુત વિચારણાઓ પૂરી પાડે છે જે નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાં સામેલ થવી જ જોઈએ. કાયદામાં વિગતવાર જણાવેલ ધ્યાને લેવા જરૂરી પ્રસ્તુત પરિબળો એ અર્થમાં સંપૂર્ણ નથી કે યોગ્ય સરકારને અન્ય પરિબળો ધ્યાને લેવાથી રોકવામાં આવતી નથી જે કોઈપણ ઉદ્યોગની પ્રવૃત્તિના ચોક્કસ ક્ષેત્રમાં અથવા કોઈપણ ઉદ્યોગમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરોની રોજગારી નાબૂદ કરવી કે તેનું નિયમન ચાલુ રાખવું તે નક્કી કરવાના પ્રશ્ન પર પ્રસ્તુત અસર ધરાવતા હોય, પરંતુ તે એટલું ચોક્કસ નિર્ધારિત કરે છે કે ખંડ (એ) થી (ડી) હેઠળ ગણાવેલ બાબતો ન્યૂનતમ છે જેને જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં યોગ્ય સરકારની નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાં ધ્યાને લેવી જ જોઈએ. આ સંબંધમાં

૧૯૭૦ ના અધિનિયમ હેઠળ ઉદ્ભવેલા કેટલાક કેસોનો ઉપયોગી સંદર્ભ આપી શકાય છે.

૨૫. વેજઓઈલ્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ વિરુદ્ધ ધ વર્કમેન, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૨ એસ.સી. ૧૯૪૨ માં અદાલત ઔદ્યોગિક ટ્રિબ્યુનલ મહારાષ્ટ્ર દ્વારા આપવામાં આવેલા એવોર્ડ સામે ઉદ્ભવેલી અપીલમાં પ્રશ્નની વિચારણા કરી રહી હતી જેમાં માંગણી નં. ૧ કોન્ટ્રાક્ટ પ્રથા નાબૂદ કરવાની હતી. અદાલતે પ્રાથમિક મુદ્દો જે વિચાર્યો તે એ હતો કે શું ૧૯૭૦ ના અધિનિયમના પગલે ઔદ્યોગિક ટ્રિબ્યુનલ પાસે કોન્ટ્રાક્ટ પ્રથાની તપાસ કરવાની અને નાબૂદ કરવાનો નિર્દેશ આપવાનો અધિકારક્ષેત્ર છે. હાલની તપાસ માટે પ્રસ્તુત બાબત તરીકે, અદાલતે કલમ ૧૦ ના વાંચન પર નીચે મુજબના અવલોકનો કર્યા હતા: "કલમ ૧૦(૧) પરથી નીચેના મુદ્દાઓ સામે આવે છે: યોગ્ય સરકાર પાસે કોઈપણ એકમમાં કોઈપણ પ્રક્રિયા, કામગીરી કે અન્ય કાર્યમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરોની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકવાની સત્તા છે; (૨) કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરો પર પ્રતિબંધ મૂકતું જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં, યોગ્ય સરકારે સંજોગો અનુસાર સેન્ટ્રલ અથવા સ્ટેટ બોર્ડ સાથે પરામર્શ કરવો પડે છે, જેમાં અમે પહેલેથી જ દર્શાવ્યું છે કે કામદારો, કોન્ટ્રાક્ટર અને ઉદ્યોગના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ થાય છે; (૩) પેટા-કલમ (૧) હેઠળ કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરોની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકતું કોઈપણ જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં, યોગ્ય સરકાર માત્ર કોઈ ચોક્કસ એકમમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરો માટે પૂરી પાડવામાં આવેલી કામની પરિસ્થિતિઓ અને લાભોને જ નહીં પરંતુ પેટા-કલમ (૨) ના ખંડ (એ) થી (ડી) માં જણાવેલ અન્ય પ્રસ્તુત પરિબલોને

પણ ધ્યાને લેવા બંધાયેલી છે; અને (જ) સ્પષ્ટતા હેઠળ જે વાસ્તવમાં ખંડ (બી) સાથે સંબંધિત છે, કોઈપણ પ્રક્રિયા, કામગીરી કે અન્ય કાર્ય કાયમી સ્વરૂપનું છે કે નહીં તે પ્રશ્ન પર યોગ્ય સરકારનો નિર્ણય આખરી રહેશે."

૨૬. અદાલતે હુકમના પાછળના ભાગમાં વધુમાં પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો: "પેટા-કલમ (૨) વિવિધ બાબતો નિર્ધારિત કરે છે જે કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરો પર પ્રતિબંધ મૂકતું જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં યોગ્ય સરકાર દ્વારા ધ્યાને લેવા માટેના પ્રસ્તુત પરિબલો માનવામાં આવે છે:"

૨૭. આ સંબંધમાં અરજદાર દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલી ચોક્કસ દલીલના પ્રકાશમાં અદાલતના નીચેના અવલોકનો અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે: "કલમ ૧૦ હેઠળ કાર્યવાહી કરતી વખતે યોગ્ય સરકાર પાસે સમાન પ્રવૃત્તિઓ ચલાવતા ઉદ્યોગોનું સમગ્ર ચિત્ર હશે અને તે નક્કી કરશે કે તે ઉદ્યોગની કોઈપણ પ્રવૃત્તિના સંદર્ભમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી નાબૂદ કરવાની છે કે કેમ. તેથી એવો નિષ્કર્ષ કાઢવો વ્યાજબી છે કે કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી નાબૂદ કરવા અંગે અથવા તેને અલગ રીતે કહીએ તો કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરોની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો અધિકારક્ષેત્ર હવે કલમ ૧૦ અનુસાર અમલમાં મૂકવાનો રહે છે."

૨૮. મેસર્સ ગેમન ઇન્ડિયા લિમિટેડ વગેરે વગેરે વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૪ એસ.સી. ૯૬૦ માં બંધારણીય પીઠ ૧૯૭૦ ના અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓ અને તે હેઠળ ઘડવામાં આવેલા નિયમોની માન્યતાની વિચારણા કરી રહી હતી. એ બાબતને ધ્યાનમાં લેતાં કે

સદર અધિનિયમની મૂળભૂત નીતિ જ્યાં પણ શક્ય અને વ્યવહારુ હોય ત્યાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી નાબૂદ કરવાની છે અને જ્યારે તેને સંપૂર્ણપણે નાબૂદ ન કરી શકાય ત્યારે સદર અધિનિયમની નીતિ એ છે કે કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરોની કામ કરવાની પરિસ્થિતિઓનું એવું નિયમન કરવું જેથી વેતનની ચુકવણી અને આવશ્યક સુવિધાઓની જોગવાઈ સુનિશ્ચિત કરી શકાય. કલમ ૧૦ ની જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરતાં, અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે: "કલમ ૧૦ માં સદર અધિનિયમ સરકારને કોઈપણ એકમમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરોની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકવાની સત્તા આપે છે. તે કલમ હેઠળ સરકારે સત્તાવાર ગેઝેટમાં જાહેરનામા દ્વારા કોઈપણ એકમમાં કોઈપણ પ્રક્રિયા, કામગીરી કે અન્ય કાર્યમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરોની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકતાં પહેલાં વિવિધ પરિબલો પર પોતાનું મન લગાવવું પડે છે. અધિનિયમની કલમ ૧૦ માં 'કોઈપણ એકમમાં અન્ય કાર્ય' શબ્દો મહત્વપૂર્ણ છે. એકમમાં કાર્ય એ અધિનિયમની કલમ ૧૦(૨) પરથી એકમમાં ચાલતા ઉદ્યોગ, વેપાર, ધંધા, ઉત્પાદન કે વ્યવસાય માટે આનુષંગિક કે જરૂરી તરીકે સ્પષ્ટ થશે. એકમમાં હાથ ધરાતા કામ માટે કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી પર પ્રતિબંધની સૂચના આપતાં પહેલાં સરકાર એ વિચારશે કે શું તે એકમમાં કામ કાયમી સ્વરૂપનું છે અથવા શું તે એકમમાં કામ સામાન્ય રીતે નિયમિત કામદારો દ્વારા કરવામાં આવે છે."

૨૯. આમ અદાલતે પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો કે કલમ ૧૦ ની પેટા-કલમ (૨) માં ગણાવેલા પરિબલોને ધ્યાનમાં લેવું એ કલમ ૧૦ હેઠળ જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં આવશ્યક પૂર્વશરત છે.

૩૦. ફરીથી બી.એચ.ઇ.એલ. વર્ક્સ એસોસિએશન, હરિદ્વાર અને અન્ય વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, એ.આઇ.આર. ૧૯૮૫ એસ.સી. ૪૦૯ માં અદાલતે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું: "એ સ્પષ્ટ છે કે સંસદે કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરીને સંપૂર્ણપણે નાબૂદ કરી નથી પરંતુ કોન્ટ્રાક્ટ લેબર (રેગ્યુલેશન એન્ડ એબોલિશન) એક્ટ, ૧૯૭૦ ની કલમ ૧૦ હેઠળ યોગ્ય કેસોમાં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા તેની નાબૂદીની જોગવાઈ કરી છે. કોઈપણ એકમમાં કોઈપણ પ્રક્રિયા, કામગીરી કે અન્ય કાર્યમાં કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરોની રોજગારી નાબૂદ થવી જોઈએ કે નહીં તે પ્રશ્નની તપાસ કરવી અને નિર્ણય કરવો એ અદાલતનું કાર્ય નથી. સદર અધિનિયમની કલમ ૧૦ હેઠળ ધ્યાને લેવા જરૂરી બાબતોની વિચારણા કર્યા પછી આ સરકાર દ્વારા નિર્ણય લેવા માટેની બાબત છે."

૩૧. કેટરિંગ ક્લીનર્સ ઓફ સધર્ન રેલ્વે વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, એ.આઇ.આર. ૧૯૮૭ એસ.સી. ૭૭૭ માં, કાર્ય સામાન્ય રીતે તે એકમમાં અથવા તેના જેવા સમાન એકમમાં નિયમિત કામદારો દ્વારા કરવામાં આવે છે કે કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરો દ્વારા કરવામાં આવે છે તે પ્રશ્નની તપાસ એ તપાસનું આવશ્યક અંગ છે. તે જાહેરનામા પહેલાં થવી જ જોઈએ. તે એવો કેસ હતો જ્યાં અરજદારો, સધર્ન રેલ્વેના કેટરિંગ ક્લીનર્સે કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી દ્વારા રોજગારી નાબૂદ કરવાની માંગણી કરી હતી જેને સધર્ન રેલ્વેના એકમમાં ગણવામાં આવી હતી જે તેમને નકારવામાં આવી હતી. અદાલત દ્વારા અગાઉ પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતને વળગી રહીને કે કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી નાબૂદ કરવા અંગેનો નિર્ણય લેવો એ અદાલતનું કાર્ય નથી અને યોગ્ય સરકારે નિર્ણય લેવાનો હોય છે, રેલ્વે વહીવટીતંત્ર દ્વારા

લેવાયેલા વલણનો ઉલ્લેખ કરતાં અન્ય સમાન એકમોમાં અથવા નોકરીદાતાના સમાન એકમોમાં સમાન પ્રકારનું કામ પૂરું કરવાના પ્રશ્નની તપાસની પ્રસ્તુતતા અને મહત્વ અંગે અવલોકન કર્યું હતું. અદાલતે કહ્યું હતું: "અમે નોંધીએ છીએ કે રેલ્વે વહીવટીતંત્રે પોતાના નિવેદનોને કોઈપણ હકીકતો અને આંકડાઓ દ્વારા સમર્થન આપવાનું પસંદ કર્યું નથી પરંતુ અસ્પષ્ટ અને સામાન્ય નિવેદનો આપીને જ સંતોષ માન્યો છે. મોટાભાગની અન્ય રેલ્વેમાં જે કરવામાં આવ્યું છે તે સધર્ન રેલ્વેમાં પણ કેમ ન થઈ શકે અને કેમ ન કરવું જોઈએ તે સમજાવવાનો કોઈ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો નથી."

૩૨. કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી નાબૂદ કરવાની માંગણી વાજબી હતી કે કેમ તેની તપાસ કરવા માટે અદાલતે કલમ ૧૦(૨) માં ઉલ્લેખિત બાબતોની આવશ્યકતાના સ દર્ભમાં અરજદારોના કેસની તપાસ કરી હતી. અદાલતે તેની સમક્ષના કેસની આ રીતે તપાસ કરી: "અમારી સમક્ષ રજૂ કરાયેલી હકીકતો પર અને અરજીઓ અંગેની સંસદીય સમિતિના અહેવાલ પરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે કેટરિંગ એકમો અને પેન્ટ્રી કારની સફાઈનું કામ સધર્ન રેલ્વેના ઉદ્યોગ અથવા ધંધા માટે જરૂરી અને આનુષંગિક છે અને તેથી કલમ ૧૦(૨) ની આવશ્યકતા (એ) સંતોષાય છે, તે કાયમી સ્વરૂપનું છે અને તેથી આવશ્યકતા (બી) સંતોષાય છે, દેશની મોટાભાગની રેલ્વેમાં આ કામ નિયમિત કામદારો દ્વારા કરવામાં આવે છે અને તેથી આવશ્યકતા (સી) સંતોષાય છે અને આ કામ માટે પૂરતી સંખ્યામાં પૂર્ણ સમયના કામદારોની રોજગારી જરૂરી છે અને તેથી આવશ્યકતા (ડી) પણ સંતોષાય છે."

૩૩. આ કેસ કલમ ૧૦(૨) ના ખંડ (સી) હેઠળ અન્ય સમાન એકમમાં કામદારોની રોજગારી અંગેની પ્રથાના અસ્તિત્વ – તેની હેઠળ નિયમિત રોજગારી પર કે કોન્ટ્રાક્ટ મજૂરી દ્વારા – તે અંગેની વિચારણાની સુસંગતતા પર ભાર મૂકે છે.

૩૪. ઉપરોક્ત કેસો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે યોગ્ય સરકારે સરકાર દ્વારા રચવામાં આવેલા સલાહકાર બોર્ડ સાથે પરામર્શ કરીને કાર્ય કરવું જોઈએ તે હકીકત ઉપરાંત, સરકારે અધિનિયમની કલમ ૧૦(૨) માં સ્પષ્ટપણે જણાવેલી સુસંગત વિચારણાઓ પર પણ કાર્ય કરવું જોઈએ, અને કોઈપણ વિચારણાને ધ્યાને લેવામાં નિષ્ફળતા આ જોગવાઈને એવા આધાર પર આક્રમણ માટે અસુરક્ષિત બનાવશે કે જે કાયદા હેઠળ સત્તાધિકારી ગૌણ વિધાનનો આશરો લે છે તેના દ્વારા સ્પષ્ટપણે ધ્યાને લેવા જરૂરી મહત્વપૂર્ણ તથ્યોને ધ્યાનમાં લેવામાં તે નિષ્ફળ ગયું છે.

આ સંબંધમાં યોગ્ય સરકાર દ્વારા ધ્યાને લેવામાં આવેલ પરિબલો અંગે જાહેરનામામાં દર્શાવેલ વિધાનનો સંદર્ભ લેવો ઉચિત રહેશે: "તેથી, એ બાબતોને ધ્યાને લેતા કે જી.એન.એફ.સી., ભરૂચ ખાતે સુરક્ષા વિભાગમાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબર પદ્ધતિ છેલ્લા વીસ વર્ષથી ચાલી રહી છે અને સદર સંસ્થામાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબરને પૂરી પાડવામાં આવતી કામકાજની પરિસ્થિતિઓ અને લાભોને ધ્યાને રાખતાં. કામ બારમાસી પ્રકારનું છે અને તે સામાન્ય રીતે નિયમિત કામદારો દ્વારા થઈ શકે છે અને સદર સંસ્થામાં નોંધપાત્ર સંખ્યામાં પૂર્ણકાલીન કામદારોને રોજગારી આપવા

માટે પૂરતું છે. કોન્ટ્રાક્ટ લેબર (રેગ્યુલેશન એન્ડ એબોલિશન) એક્ટ, ૧૯૭૦ ની કલમ ૧૦ ની પેટા-કલમ (૧) અને (૨) દ્વારા પ્રદત્ત સત્તાઓની રૂએ અને રેકૉર્ડ, કાર્યવાહીઓ અને રાજ્ય કોન્ટ્રાક્ટ લેબર સલાહકાર બોર્ડના અહેવાલની ઝીણવટભરી ચકાસણી કર્યા પછી, ગુજરાત સરકાર આથી ગુજરાત સરકારના ગેઝેટમાં આ જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ થયાની તારીખથી અને ત્યારથી અમલમાં આવે તે રીતે ગુજરાત નર્મદા વેલી ફર્ટિલાઇઝર્સ કંપની લિમિટેડ, ભરૂચના સુરક્ષા વિભાગ (એટલે કે વોચ એન્ડ વોર્ડ વિભાગ) માં પ્રવર્તમાન કોન્ટ્રાક્ટ લેબર પદ્ધતિની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકે છે."

ઉપર ટાંકવામાં આવેલી કલમ ૧૦ ના અવલોકન પરથી, કલમ ૧૦ ની પેટા-કલમ (૨) ના કલોઝ (એ) થી (ડી) હેઠળ જરૂરી બાબતો આ મુજબ છે: (એ) શું પ્રક્રિયા, કામગીરી અથવા અન્ય કાર્ય સંસ્થામાં ચલાવવામાં આવતા ઉદ્યોગ, વેપાર, વ્યવસાય, ઉત્પાદન અથવા ધંધા માટે આનુષંગિક અથવા આવશ્યક છે; (બી) શું તે બારમાસી પ્રકારનું છે, એટલે કે, તે સંસ્થામાં ચલાવવામાં આવતા ઉદ્યોગ, વેપાર, ધંધા, ઉત્પાદન અથવા વ્યવસાયના પ્રકારને ધ્યાનમાં રાખીને પૂરતા સમયગાળાનું છે; (સી) શું તે સદર સંસ્થામાં અથવા તેને સમાન સંસ્થામાં સામાન્ય રીતે નિયમિત કામદારો દ્વારા કરવામાં આવે છે; (ડી) શું તે નોંધપાત્ર સંખ્યામાં પૂર્ણકાલીન કામદારોને રોજગારી આપવા માટે પૂરતું છે. અમે જણાય છે કે કલોઝ (એ), (બી) અને (ડી) માં દર્શાવેલ બાબતો ધ્યાને લેવા અંગેની ઘોષણા જાહેરનામામાં સ્થાન પામે છે અને યોગ્ય સરકારે સુરક્ષા વિભાગનું કાર્ય સદર સંસ્થામાં અથવા તેને સમાન અન્ય

સંસ્થાઓમાં સામાન્ય રીતે નિયમિત કામદારો દ્વારા કરવામાં આવે છે કે કેમ તે બાબત ધ્યાને લીધી છે કે કેમ તે વિશે તે સંપૂર્ણપણે મૌન છે.

મને સલાહકાર બોર્ડ દ્વારા કરવામાં આવેલ અહેવાલ વંચાવવામાં આવ્યો છે, જેણે વોચ એન્ડ વોર્ડનું કામ લગભગ વીસ વર્ષથી કોન્ટ્રાક્ટ લેબર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવી રહ્યું છે તેવું જાણ્યા પછી પણ, આ પ્રદેશમાં સમાન વ્યવસાયની સંસ્થાઓમાં સુરક્ષા વિભાગમાં કાર્ય નિયમિત રીતે નોકરી પર રાખવામાં આવેલ વ્યક્તિઓ દ્વારા કે કોન્ટ્રાક્ટ લેબર દ્વારા પાર પાડવામાં આવે છે કે કેમ તે પાસાં અંગે પણ તે મૌન છે.

એ બાબત ધ્યાને લઈ શકાય છે કે જ્યાં કોઈ એક જ સંસ્થાના કિસ્સામાં જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવે છે, ત્યાં ભેદભાવના કારણોસરના આક્ષેપોને દૂર કરવા માટે હુકમ કરતી વખતે આ બાબત વિચારણામાં લેવાય તે વધુ પ્રસ્તુત બને છે. તે જ અથવા સમાન સંસ્થાઓમાં સંબંધિત કામગીરીમાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબર અથવા નિયમિત રોજગારી દ્વારા કામદારોની રોજગારીની પ્રથાની વિચારણા એ સ્પષ્ટ કરે છે કે જો સમાન સંસ્થાઓમાં કામ નિયમિત રોજગારી દ્વારા કરવામાં આવતું હોય, તો સંબંધિત સંસ્થામાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબરની નાબૂદી સ્પષ્ટપણે તેની નાબૂદીનું સમર્થન કરશે અને ભેદભાવપૂર્ણ વ્યવહાર આપવા માટે એકલાને જ પસંદ કરવામાં આવ્યા હોવાની શંકાઓને દૂર કરશે; જો હકીકતો અન્યથા હોય, તો આ વિચારણા એવા કારણો અથવા આધારો દર્શાવશે જે તે એકલી સંસ્થાના કિસ્સામાં જાહેરનામું બહાર પાડવાનું વાજબી ઠેરવી શકે. હું સ્પષ્ટ કરી દઉં કે

હાલમાં હું એ ઢ્રષ્ટિકોણથી આ મુદ્દાની તપાસ કરી રહ્યો નથી કે એકલી સંસ્થામાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબરની નાબૂદી અનિવાર્યપણે પ્રતિકૂળ ભેદભાવનો પ્રશ્ન ઊભો કરે છે કે નહીં. આ માત્ર કલમ ૧૦ હેઠળનું જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં પ્રશ્નગત કાર્ય અથવા કામગીરી કોન્ટ્રાક્ટ લેબર કે નિયમિત રોજગારી દ્વારા કરાવવાની તે જ સંસ્થામાં અથવા સમાન સંસ્થામાં પ્રવર્તતી પ્રથાને ધ્યાને લેવાની આવશ્યકતા વિચારવાના હેતુથી જ છે.

અરજદારે પોતાની પિટિશનમાં આક્ષેપ કર્યો છે કે વાદગ્રસ્ત જાહેરનામું બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ નું પણ ઉલ્લંઘન કરે છે કેમ કે તે માત્ર અરજદાર કંપનીને જ લાગુ પડે છે અને સમાન સ્થિતિ ધરાવતી અન્ય સંસ્થાઓને લાગુ પડતું નથી. અરજદાર રજૂઆત કરે છે કે જાહેર ક્ષેત્ર અને ખાનગી ક્ષેત્ર બંનેમાં મોટી સંખ્યામાં ઔદ્યોગિક સંસ્થાઓ કોન્ટ્રાક્ટરો દ્વારા ચલાવવામાં આવતી સુરક્ષા વિભાગની પદ્ધતિ ધરાવે છે. હકીકતમાં, કેન્દ્ર સરકાર અને ઘણી રાજ્ય સરકારોની પણ એવી નીતિ રહી છે કે જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમોમાં સુરક્ષા વ્યવસ્થા કોન્ટ્રાક્ટરો દ્વારા ચલાવવી જોઈએ, ખાસ કરીને એટલા માટે કે ઔદ્યોગિક ઉપક્રમોની પ્લાન્ટ સુરક્ષા એ ઔદ્યોગિક સંસ્થાઓના કામકાજ માટે પ્રથમ અને પ્રાથમિક આવશ્યકતા છે અને વાદગ્રસ્ત જાહેરનામું બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ ના ઉલ્લંઘનમાં બહાર પાડવામાં આવ્યું છે અને રદ થવાને પાત્ર છે. રાજ્ય તરફથી દાખલ કરવામાં આવેલી જવાબની એફિડેવિટમાં આ કથનોનો કોઈ જવાબ આપવામાં આવ્યો નથી. રાજ્ય સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષ કરાયેલા લેખિત નિવેદનોનો સંદર્ભ આપીને એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૧૦(૨)

(સી) ની જોગવાઈઓનો સ્પષ્ટ સંદર્ભ આપીને આઈ.પી.સી.એલ. (દહેજ), જી.એ.સી.એલ. (દહેજ), ગ્લેક્સો ઇન્ડિયા લિમિટેડ અંકલેશ્વર, હોચેસ્ટ ઇન્ડિયા લિમિટેડ અંકલેશ્વર, એશિયન પેઇન્ટ્સ લિમિટેડ અંકલેશ્વર જેવી કંપનીઓમાં અને સુરતના હજીરા પટ્ટામાં આવેલ રિલાયન્સ, એલ એન્ડ ટી, એસ્સાર સ્ટીલ વગેરે જેવા ઉદ્યોગોમાં સુરક્ષા સેવાઓ પૂરી પાડવા માટે ખાનગી સુરક્ષા કોન્ટ્રાક્ટરો રોકીને કોન્ટ્રાક્ટ લેબર રાખવાની પ્રથા તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું, જે તમામ ખાનગી એજન્સીઓ મારફતે સુરક્ષા કર્મચારીઓ રોકે છે. સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષની લેખિત રજૂઆતો સાથે એનેક્સર ૮(બી) તરીકે જોડીને વિગતો પણ પૂરી પાડવામાં આવી હતી. અહીં રજૂ કરાયેલ જવાબની એફિડેવિટ દ્વારા રાજ્ય સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલ અહેવાલ કે આ હુકમો કોઈપણ રીતે એ જાહેર કરતા નથી કે લેખિત રજૂઆતોમાં તે તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હોવા છતાં, આ પ્રદેશમાં આવેલ સમાન ઉદ્યોગો, જેમના નામો જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા, તેમાં સુરક્ષા સેવાઓ પૂરી પાડવા માટે ખાનગી સુરક્ષા કોન્ટ્રાક્ટરો રોકવાની પ્રથા અંગે જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાં કોઈપણ સ્તરે તેની વિચારણા કરવામાં આવી હતી, અને જો તેમ હોય, તો અરજદારના કિસ્સામાં આ પ્રથાથી અલગ થવાની શી જરૂરિયાત ઊભી થઈ હતી, ખાસ કરીને રાજ્ય સરકાર દ્વારા બહુ ભૂતકાળમાં નહીં તેવા સમયે અન્ય વિભાગોમાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબર રાખવા પર પ્રતિબંધ મૂકતું જાહેરનામું બહાર પાડતી વખતે તમામ સંયુક્ત ક્ષેત્રની કંપનીઓ અને સરકારી કંપનીઓ તથા સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત એકમોના કિસ્સામાં સુરક્ષાની જરૂરિયાતો સ્વતંત્ર એજન્સીના માણસોને સોંપવાની

જરૂરિયાત પર ભાર મૂકીને સંસ્થાની સુરક્ષા કામગીરી સુધી પ્રતિબંધ ન લંબાવવા અંગે લેવાયેલા વલણના સંદર્ભમાં, જ્યારે અરજદાર નિર્વિવાદપણે સંયુક્ત ક્ષેત્રની કંપની છે. ઔદ્યોગિક ઉપક્રમની સુરક્ષાના ક્ષેત્રમાં ખાસ કરીને આ વિચારણાની પ્રસ્તુતતાને વધુ અવગણી શકાય નહીં. આ વિચારણામાં અલગ કાયદા હેઠળ સેન્ટ્રલ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ સિક્યોરિટી ફોર્સની રચના એ પણ ઉદ્યોગોની સુરક્ષા સેવાઓને સામાન્ય રીતે પ્રતિબંધિત હુકમોથી મુક્ત રાખવા અને નિયમનકારી જોગવાઈઓ હેઠળ રાખવાની આવશ્યકતા તરફનો બીજો નિર્દેશ છે. કોઈપણ સંસ્થામાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબરની રોજગારી પરનો સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ તેને સી.આઈ.એસ.એફ. હેઠળ સુરક્ષા મેળવવાથી સંપૂર્ણપણે વંચિત કરી શકે છે જે તે અન્યથા તેની જોગવાઈઓ હેઠળ લઈ શકે છે. તમામ સ્તરે બાબતના આ પાસાંનો સંદર્ભ લેવામાં આ મૌન એવા અનિવાર્ય નિષ્કર્ષ તરફ દોરી જાય છે કે યોગ્ય સરકાર સદર અધિનિયમની કલમ ૧૦(૨)(સી) હેઠળ ધ્યાને લેવા માટે જરૂરી એવી સંસ્થામાં અથવા અન્ય સમાન સંસ્થામાં નિયમિત રોજગારી દ્વારા કે કોન્ટ્રાક્ટ લેબર દ્વારા કામ પાર પાડવા અંગેની પ્રવર્તમાન પ્રથા વિશેની મહત્વપૂર્ણ હકીકતો ધ્યાને લેવામાં નિષ્ફળ રહી છે અને ગૌણ વિધાનનું એક અંગ એવું આ જાહેરનામું સદર કસોટીના એરણે નિષ્ફળ જાય છે.

જાહેરનામાને પડકારતાં અરજદારો દ્વારા ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલ બીજું કારણ એ છે કે તે કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોના ભંગમાં બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. એવી ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે જોકે અરજદારોને સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષ સુનાવણીની તક આપવામાં આવી હતી જેમાં તેઓએ ભાગ પણ લીધો

હતો, પરંતુ આખરી નિર્ણય લેનાર સત્તામંડળ રાજ્ય સરકાર હોવાથી સલાહકાર બોર્ડ દ્વારા સુનાવણી અને રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ણય એ સુનાવણીની વાજબી તકની કસોટીને સંતોષતો નથી. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે અરજદારને સુનાવણીની તક આપવી અનિવાર્યપણે જરૂરી છે કારણ કે જાહેરનામું અરજદારોના હિત વિરુદ્ધ પ્રતિકૂળ અસર કરે છે અને એકવાર તે સ્થાપિત થઈ જાય પછી સુનાવણી એ જ વ્યક્તિ દ્વારા થવી જોઈએ જેને નિર્ણય લેવાનું સોંપવામાં આવ્યું છે અને સલાહકાર સંસ્થા દ્વારા નહીં.

સામાવાળા(ઓ) તરફથી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે કોઈ સંસ્થામાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબર નાબૂદ કરતું જાહેરનામું કાયદાકીય પ્રકારનું છે અને જે કાયદા હેઠળ આવું પ્રત્યાયોજિત વિધાન કરવામાં આવે છે તેના દ્વારા જ્યાં સુધી ખાસ કરીને આવશ્યક ન હોય ત્યાં સુધી, અરજદારને કે તે બાબતે કોઈપણ વ્યક્તિને કોઈ સુનાવણી આપવી જરૂરી નથી. સાઉથ ગુજરાત ટેક્સટાઈલ પ્રોસેસર્સ એસોસિએશન એન્ડ અધર્સ વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય અને અન્ય ૧૯૯૪(૧) જી.એલ.એચ. ૯૪ માં આ કોર્ટના ચુકાદા પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો જેમાં કલમ ૧૦ હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ ગૌણ વિધાન તરીકે ગણવામાં આવ્યો છે અને સુનાવણીની જરૂરિયાતને નકારવામાં આવી છે.

ચુકાદાઓની હારમાળા ધ્યાને લીધા પછી, દાલમિયા સિમેન્ટ વિરુદ્ધ ભારત સરકાર ૧૯૯૧(૧) એલ.એલ.એમ. ૪૦૬ માં મદ્રાસ વડી અદાલત દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાય સાથે સંમત થતાં આ કોર્ટે સ્વીકાર્યું કે કલમ ૧૦ હેઠળ

અભિપ્રેત સત્તાનો ઉપયોગ એ કાયદાકીય પ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ ધરાવે છે અને પક્ષકારોના વ્યક્તિગત અધિકારોને અસર કરતી કોઈપણ અર્ધ-ન્યાયિક અથવા વહીવટી સત્તાના ઉપયોગમાં હુકમ પસાર કરવા કરતાં પ્રત્યાયોજિત અથવા શરતી વિધાનના સ્વરૂપમાં વધુ છે. આમ કલમ ૧૦(૧) હેઠળ ઉપયોગમાં લેવાયેલી સત્તાઓને અર્ધ-કાયદાકીય ગણવામાં આવી હતી. આવું ઠરાવતાં વધુમાં ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કાયદો બનાવતાં પહેલાં કોઈ સુનાવણી સદર અધિનિયમ હેઠળ અભિપ્રેત નથી અને તેથી સુનાવણી જરૂરી નથી, તેમજ અર્ધ-કાયદાકીય કાર્યવાહીનું પરિણામ હોવાના કારણે કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું પાલન ન કરવાના કારણોસર તેને પડકારી શકાય નહીં.

આ પગલું અર્ધ-ન્યાયિક હતું તેમ માની લેવામાં આવે તો પણ, કોર્ટે શોધી કાઢ્યું કે ઉદ્યોગમાં સંકળાયેલા તમામ હિત ધરાવતા પક્ષકારો, એટલે કે કારખાનાના માલિકો, કોન્ટ્રાક્ટરો અને કર્મચારીઓને સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષ પોતાનું કહેવું અને દ્રષ્ટિકોણ રજૂ કરવાની પૂરતી તક આપવામાં આવી હતી અને સલાહકાર બોર્ડે તે રજૂઆતો અને વિચારણાઓને ધ્યાને લીધી હતી. ચોક્કસપણે કહી શકાય કે તમામ સંબંધિતો સાથે વાજબી વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો હતો અને ચોક્કસ નામકરણના ઉપયોગથી કોઈ ફરક પડશે નહીં.

આ કોર્ટની અન્ય એક ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા એલેમ્બિક કેમિકલ વર્ક્સ કંપની લિમિટેડ અને અન્ય વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય અને અન્ય ૧૯૯૫(૧) જી.એલ.આર. ૧૪૩ માં આ ચુકાદાનું અનુસરણ કરવામાં આવ્યું હતું. કોર્ટે

સાઉથ ગુજરાત ટેક્સટાઇલ પ્રોસેસર્સ એસોસિએશન ૧૯૯૪(૧) જી.એલ.એચ. ૯૪ ના ચુકાદાનો સંદર્ભ લીધા પછી પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો કે "સદર અધિનિયમની કલમ ૧૦(૨) હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે, સરકાર તેના અર્ધ-કાયદાકીય ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરે છે. આમ સરકાર દ્વારા લેવાયેલ પગલું અર્ધ-કાયદાકીય પ્રકારનું છે અને અર્ધ-ન્યાયિક કે વહીવટી નથી. તેથી, અર્ધ-કાયદાકીય કાર્યનું નિર્વહન કરતી વખતે, સરકાર માટે અરજદારને સાંભળવાની તક આપવી જરૂરી નથી".

અરજદાર તરફેના વિદ્વાન વકીલશ્રી દ્વારા ભારપૂર્વક દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આ બંને કેસોની હકીકતો અલગ પાડી શકાય તેવી છે અને જો પગલાને અર્ધ-વિધાન અથવા ગૌણ વિધાન તરીકે ગણવામાં આવે તો પણ, તે માત્ર એક જ એકમના સંબંધમાં હોવાથી સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાઓને ધ્યાને લેતાં તે કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોને આધીન ગણાવું જ જોઈએ. એ બાબત તરફ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો કે સાઉથ ગુજરાત ટેક્સટાઇલ પ્રોસેસર્સ એસોસિએશનનો કેસ વર્ગ વિધાનનો કેસ હતો અને વ્યક્તિગત વિધાનનો નહીં.

એ વાત સાચી છે કે સાઉથ ગુજરાત ટેક્સટાઇલ એસોસિએશન કેસના ચુકાદામાં જાહેરનામું સુરત અને વલસાડના તે વિસ્તારમાં આવેલ ઉદ્યોગોના વર્ગના સંબંધમાં હતું, જ્યારે હાલનો કેસ એવો કેસ છે કે જ્યાં જાહેરનામું માત્ર એક જ ઉદ્યોગના સંબંધમાં છે. જોકે, એલેમ્બિક કેમિકલ વર્ક્સ ૧૯૯૫(૧) જી.એલ.આર. ૧૪૩ નો ચુકાદો માત્ર એક જ સંસ્થાના સંબંધમાં બહાર પાડવામાં

આવેલ જાહેરનામા અંગેનો હતો અને હાલના કેસમાં હકીકતો પર કોઈ ભિન્નતા શોધી શકાતી નથી.

પક્ષકારો તરફેના વિદ્વાન વકીલશ્રીઓને લંબાણપૂર્વક સાંભળ્યા પછી અને ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વિરુદ્ધ રેણુસાગર કેસ (ઉપર મુજબ) માં સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા કરાયેલા અવલોકનો તથા તમિલનાડુ રાજ્ય વિરુદ્ધ સબન્યાગમ ૧૯૯૮(૧) એસ.સી.સી. ૩૧૮ માં સર્વોચ્ચ અદાલતના પાછળથી આવેલા ચુકાદાને ધ્યાને લેતાં, એવી દલીલ માટે અવકાશ રહે છે કે શું સર્વોચ્ચ અદાલતના આ ચુકાદાઓને ધ્યાને રાખીને ઉપર ઉલ્લેખિત આ કોર્ટના બે નિર્ણયોમાં પ્રતિપાદિત કરાયેલ વ્યાપક સિદ્ધાંત કે જ્યાં સત્તાનો ઉપયોગ કાયદાકીય સ્વરૂપનો જણાય ત્યાં તમામ સંજોગોમાં કોઈ સુનાવણી જરૂરી નથી, તે ઉપરોક્ત ચુકાદાઓના પ્રકાશમાં પુનર્વિચારણાને પાત્ર છે કે કેમ.

રાજ્યના પગલાનું સ્વરૂપ અને વાજબી રીતે વર્તવાની ફરજના ભાગરૂપે અસરગ્રસ્ત પક્ષકારને સાંભળવાની જરૂરિયાત એ પગલાના હેતુ અને વિષયવસ્તુ પર આધાર રાખે છે. તે સિદ્ધાંતનો કેટલોક સંકેત આપણને ભારત સંઘ વિરુદ્ધ સાયનામાઈડ ઇન્ડિયા લિમિટેડ એ.આઈ.આર. ૧૯૮૭ એસ.સી. ૧૮૦૨ ના ચુકાદામાં મળે છે. તે સામાન્ય રીતે એસેન્શિયલ કોમોડિટીઝ એક્ટ હેઠળ ભાવ નિર્ધારણ સંબંધિત કેસ હતો. ઉત્પાદકે સદર અધિનિયમ હેઠળના સરકારી હુકમને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન કરનાર હોવાના આધારે પડકાર્યો હતો, કારણ કે તે ઉત્પાદકોને પ્રતિકૂળ અસર કરતો હતો. કોર્ટે અવલોકન કર્યું:

"એ વાત સાચી છે કે પ્રત્યાયોજિત વિધાનના પ્રસાર સાથે, કાયદા ઘડતર અને વહીવટ વચ્ચેની રેખા ભ્રમણામાં અદૃશ્ય થઈ જવાની વૃત્તિ રહે છે. .... બંને વચ્ચેનો તફાવત સામાન્ય રીતે સામાન્ય અને વિશિષ્ટ વચ્ચેના તફાવત તરીકે વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે.: 'કાયદાકીય કાર્ય એ ચોક્કસ કેસોના સંદર્ભ વિના સામાન્ય આચાર નિયમનું સર્જન અને પ્રખ્યાપન છે; વહીવટી કાર્ય એ ચોક્કસ નિર્દેશ આપવો અને જારી કરવો અથવા નીતિની જરૂરિયાત અનુસાર કોઈ ચોક્કસ કેસમાં સામાન્ય નિયમ લાગુ કરવો તે છે. કાયદો ઘડવો એ ચોક્કસ કેસોના સંદર્ભ વિના અને સામાન્ય રીતે ભવિષ્યમાં અમલમાં આવતા સામાન્ય આચાર નિયમ ઘડવાની પ્રક્રિયા છે; વહીવટ એ ચોક્કસ કાર્યો કરવાની, ચોક્કસ હુકમો જારી કરવાની અથવા ચોક્કસ કેસોમાં સામાન્ય નિયમો લાગુ કરતા નિર્ણયો લેવાની પ્રક્રિયા છે.'"

આ આધાર સાથે કોર્ટે આગળ અવલોકન કર્યું કે "ભાવ નિર્ધારણનું પગલું કોઈ વ્યક્તિગત ઉત્પાદક અથવા ઉત્પાદનના હિતો સાથે સંબંધ ધરાવતું નથી. .... તે ભવિષ્યમાં અમલી બનવાનો હેતુ ધરાવે છે. તે સામાન્ય ગ્રાહક જનતાના હિતમાં કલ્પવામાં આવેલ છે. ભવિષ્યમાં અમલમાં આવતા ભાવ નિર્ધારણ હુકમની ઉપયોગિતાની સામાન્યતાના સંદર્ભમાં અને તેનો હેતુ ગ્રાહક સુરક્ષા હોવાના કારણે, તે આકસ્મિક રીતે ઉત્પાદકને અસર કરતું હતું તે હકીકત ભાવ નિર્ધારણના કાર્યને કાયદાકીય સ્વરૂપનું ગણવામાં કોઈ મહત્વ ધરાવતી નથી અને તેના માટે કોઈ સુનાવણીની જરૂર નથી. તેમ છતાં, સ્પષ્ટપણે દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે જ્યાં કાયદામાં પહેલેથી જ સમાવિષ્ટ કાયદાકીય

નીતિને અમલમાં મૂકવા માટે કોઈ ચોક્કસ કે વ્યક્તિગત વિરુદ્ધ પગલું લેવામાં આવે છે, ત્યાં તે પ્રવૃત્તિ વહીવટી પ્રકારનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે જેમાં આવા પગલા માટે જરૂરી વાજબી પ્રક્રિયાની જરૂરિયાતનું પાલન કરવું આવશ્યક બની શકે છે."

કાયદાકીય અને વહીવટી પગલાં વચ્ચેની રેખા પાતળી થતી જતાં, અને વધુ ને વધુ નિર્ણય લેવાનું પ્રત્યાયોજિત સત્તા પર છોડવામાં આવતાં, કોર્ટે રેણુસાગરના કેસ (ઉપર મુજબ) માં ફરીથી સમગ્ર વર્ગને નિયંત્રિત કરતાં કેસો અને વ્યક્તિને અસર કરતાં કેસોમાં અપનાવવાની થતી વાજબી પ્રક્રિયાની જરૂરિયાત વચ્ચેનો તફાવત સ્પષ્ટ કર્યો હતો.

રેણુસાગરના કેસ (ઉપર મુજબ) માં, કોર્ટ યુ.પી. ઇલેક્ટ્રિસિટી (જ્યુટી) એક્ટ, ૧૯૫૨ ની કલમ ૩ હેઠળ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય દ્વારા ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવી સત્તાના સ્વરૂપની વિચારણા કરી રહી હતી. સાયનામાઈડના કેસનો સંદર્ભ આપતાં કોર્ટે જણાવ્યું: "અમને જણાય છે કે સમગ્ર વ્યવસ્થામાં સદર અધિનિયમની કલમ ૩ ની પેટા-કલમ (જ) એ અર્ધ-કાયદાકીય અને અર્ધ-વહીવટી છે જ્યાં સુધી તે અમુક પરિબલોને ધ્યાનમાં રાખીને જુદા જુદા દરો નક્કી કરવાની સત્તા ધરાવે છે અને જ્યાં સુધી તે કેટલાક કેસોમાં મુક્તિ આપવાની સત્તા ધરાવે છે ત્યાં સુધી, અમારા મતે, તે અર્ધ-કાયદાકીય સ્વરૂપનું છે. આવા નિર્ણય પર વસ્તુલક્ષી રીતે અને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોને અનુરૂપ પહોંચવું જોઈએ. એ વાત સાચી છે કે જ્યાં સુધી સત્તાના સ્વરૂપનો સંબંધ છે, જો તેનો ઉપયોગ કોઈપણ વર્ગના સંદર્ભમાં કરવામાં આવે તો તે ગૌણ વિધાનના સ્વરૂપમાં

હશે પરંતુ જ્યારે તે સત્તાનો ઉપયોગ વ્યક્તિના સંદર્ભમાં કરવામાં આવે છે ત્યારે તે વહીવટી હશે."

કે. સબન્યાગમના કેસ (ઉપર મુજબ) માં, જે આ કોર્ટના બે બેન્ચના નિર્ણયો કરતાં સમયની દ્રષ્ટિએ પછીનો છે, સર્વોચ્ચ અદાલત વતી બોલતાં ન્યાયમૂર્તિ શ્રી મજુમદારે કાયદાકીય પ્રવૃત્તિના કયા સ્વરૂપમાં પ્રત્યાયોજિત સત્તામંડળ દ્વારા સુનાવણી આપવી જરૂરી બનશે તેની સમજૂતી આપતાં જણાવ્યું હતું કે: "વિશુદ્ધ રીતે મંત્રાલયી કાર્યના કિસ્સામાં અથવા એવા કિસ્સામાં જ્યાં કોઈ વસ્તુલક્ષી શરતો નિર્ધારિત કરવામાં આવી ન હોય અને બાબત પ્રત્યાયોજિત સત્તાના વ્યક્તિલક્ષી સંતોષ પર છોડી દેવામાં આવી હોય ..... ત્યાં ન્યાયી વર્તણૂક, પરામર્શ અથવા કુદરતી ન્યાયના આવા કોઈ સિદ્ધાંતો આકર્ષિત થઈ શકે નહીં. .... એવી પરિસ્થિતિઓ પણ હોઈ શકે છે કે જ્યાં અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓ ઓળખી શકાય તેવો વ્યક્તિઓનો વર્ગ હોય અથવા જ્યાં રાજ્ય વગેરેના જાહેર હિતો આવી પ્રક્રિયાનું પાલન કરવાનું બાકાત રાખે છે. પરંતુ કેસોની ત્રીજી શ્રેણી હોઈ શકે છે જેમાં શરતી વિધાનનો ઉપયોગ એ પ્રતિસ્પર્ધી વર્ગની વ્યક્તિઓને વંચિત કરવાના હેતુથી આવા પગલાનો લાભ મેળવવા માંગતા વ્યક્તિઓના એક વર્ગ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી વસ્તુલક્ષી હકીકતો પર પ્રત્યાયોજિત સત્તાના સંતોષ પર નિર્ભર રહેશે, જેઓ અન્યથા સદર અધિનિયમ હેઠળ પહેલેથી જ વૈધાનિક લાભો મેળવી ચૂક્યા હોય અને પ્રત્યાયોજિત સત્તા દ્વારા આવી સત્તાના ઉપયોગના કારણે હાલના લાભો ગુમાવવાની શક્યતા હોય. આવા પ્રકારના કેસોમાં પ્રત્યાયોજિત સત્તાનો સંતોષ અનિવાર્યપણે આવી

સત્તાઓના ઉપયોગની તરફેણમાં અને વિરુદ્ધમાં સંબંધિત વિગતોની વસ્તુલક્ષી વિચારણા પર આધારિત હોવો જોઈએ. આ કવાયત તેના વ્યક્તિલક્ષી સંતોષ પર છોડવામાં આવતી નથી કે તે માત્ર મંત્રાલયી કવાયત નથી."

પેમેન્ટ ઓફ બોનસ એક્ટની કલમ ૩૬ ને કાયદાકીય પગલાંના ત્રીજા પ્રકારમાં ગણવામાં આવી હતી જેમાં કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવું જરૂરી હતું.

જોવામાં આવ્યું છે કે ૧૯૭૦ ના અધિનિયમનો હેતુ તમામ કેસોમાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબર નાબૂદ કરવાનો નથી પરંતુ માત્ર જ્યાં અને જ્યારે શક્ય હોય ત્યાં જ કરવાનો છે. વળી એ પણ સ્પષ્ટ છે કે આ સંબંધમાં સત્તાનો ઉપયોગ આવી સત્તા વાપરવા માટે અધિકૃત પ્રત્યાયોજિત સત્તાના વ્યક્તિલક્ષી સંતોષ પર આધારિત નથી પરંતુ કાયદામાં જણાવેલા સંબંધિત પરિબલોની વસ્તુલક્ષી વિચારણા પર અને સલાહકાર બોર્ડ સાથેના પરામર્શ પર આધારિત છે જે આવી સત્તાના ઉપયોગથી પ્રભાવિત થવાની સંભાવના ધરાવતા તમામ હિતોનું બનેલું હોવું જોઈએ. એ પણ સ્પષ્ટ છે કે કલમ ૧૦ હેઠળની સત્તા ઔદ્યોગિક ઉપક્રમના વર્ગના સંબંધમાં અથવા કોઈપણ વ્યક્તિગત ઉપક્રમ અથવા કોઈપણ સંસ્થાની કોઈપણ પ્રક્રિયા, કામગીરી કે કાર્યના સંબંધમાં વાપરી શકાય તેવી છે. પૂર્વોક્ત કિસ્સામાં તે અનિશ્ચિત સંખ્યા સામે નિર્દેશિત છે, પરંતુ તે વર્ગમાં સમાવિષ્ટ તમામ સામે છે, જ્યારે પછીના કિસ્સામાં તે માત્ર એક જ સંસ્થા અથવા એકમને અસર કરે છે.

પરંતુ પ્રત્યાયોજિત સત્તા દ્વારા આવશ્યક શરતનું પાલન ન કરવા અંગે, સંબંધિત કાયદા હેઠળ ધ્યાને લેવા માટે જરૂરી એવી મહત્વપૂર્ણ બાબતો ધ્યાને લેવામાં તેની નિષ્ફળતા અંગે હું જે નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યો છું તે જોતાં અને હાલના સંજોગોમાં મને સંતોષ છે કે જે હાલના કેસમાં કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતનું પાલન કરવાની જરૂર હોય તો પણ આ જરૂરિયાતનું નોંધપાત્ર રીતે પાલન કરવામાં આવ્યું છે, તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને, હું આ બાબતને ત્યાં જ મુલતવી રાખું છું.

આ સંબંધમાં એ ધ્યાને લેવાનું રહે છે કે છેક ૧૯૭૨ માં વેગોઈલ્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ વિરુદ્ધ ધ વર્કમેન એ.આઇ.આર. ૧૯૭૨ એસ.સી. ૧૯૪૨ માં સર્વોચ્ચ અદાલતે સદર અધિનિયમની યોજનાની તપાસ કરતી વખતે નોંધ્યું હતું: "સદર અધિનિયમ ખાસ કરીને કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકાર દ્વારા અનુક્રમે સેન્ટ્રલ એડવાઇઝરી બોર્ડ અને સ્ટેટ એડવાઇઝરી બોર્ડની રચના કરવા સાથે સંબંધિત છે. તે બોર્ડમાં કામદારો, ઉદ્યોગ અને કોન્ટ્રાક્ટરના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ થાય છે. કોન્ટ્રાક્ટ લેબરની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકવા અંગેની કલમ ૧૦ યોગ્ય સરકારને કોઈપણ સંસ્થામાં કોઈપણ પ્રક્રિયા, કામગીરી અથવા અન્ય કાર્યમાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબરની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકવાની સત્તા આપે છે. પરંતુ કોન્ટ્રાક્ટ લેબરની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકવું જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં, યોગ્ય સરકાર યથાપ્રસંગ સેન્ટ્રલ બોર્ડ અથવા સ્ટેટ બોર્ડની સલાહ લેવા બંધાયેલી છે. તેનો અર્થ એ છે કે જ્યારે કોન્ટ્રાક્ટ લેબર પર પ્રતિબંધ મૂકવાના પ્રસ્તાવના સંબંધમાં સંબંધિત બોર્ડની સલાહ લેવામાં આવી રહી હોય ત્યારે

કોન્ટ્રાક્ટર, કામદારો અને ઉદ્યોગના પ્રતિનિધિઓને પોતાના મંતવ્યો વ્યક્ત કરવાનો અધિકાર રહેશે. પેટા-કલમ (૨) એવી વિવિધ બાબતો નિર્ધારિત કરે છે જેને કોન્ટ્રાક્ટ લેબર પર પ્રતિબંધ મૂકતું જાહેરનામું બહાર પાડતાં પહેલાં યોગ્ય સરકાર દ્વારા ધ્યાનમાં લેવા માટે સુસંગત પરિબળો ગણવામાં આવે છે."

ઉપરોક્ત અવલોકન અસરગ્રસ્ત હિતોની વિચારણા સહિત નિર્ણય લેતાં પહેલાં જે પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવું જરૂરી છે તેમાં રહેલી ન્યાયીપણાની ભાવના દર્શાવે છે. તે સલાહકાર બોર્ડની રચનાના મૂળ સ્વરૂપ પરથી જ સ્પષ્ટ થાય છે. સદર અધિનિયમ તમામ જરૂરી હિતો સલાહકાર બોર્ડનો ભાગ બને તેવી અપેક્ષા રાખે છે. યોગ્ય સરકાર સદર અધિનિયમની કલમ ૧૦ હેઠળ પગલાં લેવાનો નિર્ણય કરે તે પહેલાં આવા બોર્ડ સાથે પરામર્શ કરવો એ પૂર્વશરત બનાવવામાં આવી છે. ચર્ચા કર્યા મુજબ પરામર્શ અસરકારક અને અર્થપૂર્ણ હોવો જોઈએ જેમાં પરામર્શ માંગનાર સત્તામંડળ અને સલાહ આપનાર બોર્ડ વચ્ચે તમામ માહિતીની આપ-લેની આવશ્યકતાનો સમાવેશ થાય છે. કાયદા હેઠળ જે જરૂરી છે તે તમામ હિતોની અલગથી વ્યક્તિગત સુનાવણી નથી, પરંતુ સંચિત અને સામૂહિક વિચારણા છે. આવા સલાહકાર બોર્ડ દ્વારા અવાજ ઉઠાવી શકે તેવા તમામ હિતોની વિચારણા છે. આપણે એક સ્વીકૃત આધાર તરીકે ગણી રહ્યા છીએ કે પ્રશ્નગત 'કાર્ય' કાયદાકીય સ્વરૂપનું છે અને વહીવટી કે અર્ધ-ન્યાયિક નથી. વ્યક્તિને અસર કરતાં વહીવટી કે અર્ધ-ન્યાયિક હુકમોને લાગુ પડતો સુનાવણીના સ્વરૂપનો સિદ્ધાંત કાયદાકીય કાર્યના પરિપૂર્ણતામાં જ્યાં આવી જરૂરિયાત અસ્તિત્વમાં હોય ત્યાં તેને લાગુ કરી શકાય નહીં. તે જે વૈધાનિક

જોગવાઈ હેઠળ આવી પ્રવૃત્તિ થાય છે તેની યોજના પર આધાર રાખવો જ જોઈએ. કોઈ નિશ્ચિત સિદ્ધાંતોને બોલાવી અને લાગુ કરી શકાય નહીં. વૈધાનિક જોગવાઈના અભાવમાં, તે હકીકતો, સંજોગો અને જે હેતુ સાથે આવી સત્તા વાપરવાની છે તેના પર આધાર રાખશે. જ્યાં અનુસરવાની કાર્યપદ્ધતિ ખાસ કરીને અથવા અનિવાર્ય ગર્ભિતાર્થ દ્વારા પૂરી પાડતી વૈધાનિક જોગવાઈઓ હોય, ત્યાં કુદરતી ન્યાયની જરૂરિયાતો, જ્યાં પણ તેનું પાલન કરવું જરૂરી હોય, તેવા માળખાને અનુરૂપ હોવી જોઈએ. વિવિધ હિતો એટલે કે માલિક, કોન્ટ્રાક્ટર અને કામદારોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતું એક વૈધાનિક બોર્ડ રચવાનું હતું અને તે રચાયેલી સંસ્થાની સલાહ લેવી જરૂરી હતી તે હકીકત જ દર્શાવે છે કે સદર અધિનિયમ હેઠળ અભિપ્રેત સુનાવણીનું સ્વરૂપ સંબંધિત હિતો, એટલે કે કામદારો, કોન્ટ્રાક્ટર અને માલિક દ્વારા પરામર્શની પ્રક્રિયા મારફતે માત્ર સલાહકાર બોર્ડ દ્વારા ચિંતા વ્યક્ત કરવાનું હતું. કદાચ જો કામના બારમાસી સ્વરૂપનો મુદ્દો ઉઠાવવામાં આવ્યો હોય તો તે નક્કી કરવાના કિસ્સા સિવાય વિવિધ હિતોની રાજ્ય સરકાર દ્વારા વ્યક્તિગત સુનાવણી બાકાત રાખવામાં આવે છે. જો એ અર્થમાં અસરકારક પરામર્શ થયો હોય કે સંબંધિત હિતોને સલાહકાર બોર્ડ મારફતે રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શની પ્રક્રિયામાં ભાગ લેવાની તક મળી હોય, તો મારા મતે, તે ૧૯૭૦ ના અધિનિયમની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવાની જરૂરિયાતને સંતોષે છે. મારી સમક્ષ એવો કોઈ વિવાદ નથી કે અસરગ્રસ્ત પક્ષકારો પૈકી પ્રત્યેક, એટલે કે કોન્ટ્રાક્ટર, માલિક, અને કામદારો તથા યુનિયનને નોટિસ આપવામાં આવી હતી અને તેઓ હકીકતમાં

સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષ હાજર થયા હતા, કાર્યવાહીમાં ભાગ લીધો હતો અને પરામર્શના ભાગરૂપે સરકારને આખરી અહેવાલ સોંપતાં પહેલાં તે તમામ બાબતોને ધ્યાને લઈને બોર્ડ દ્વારા તેઓને સાંભળવામાં આવ્યા હતા.

હાલના કેસમાં આ મુદ્દાનું હજુ એક બીજું પાસું પણ છે. હાલના અરજદારે સ્પેશિયલ સિવિલ અપ્લિકેશન નં. ૧૩૮૮/૧૯૯૬ દ્વારા તા. ૧૬.૧.૧૯૯૬ ના કલમ ૧૦ હેઠળના અગાઉના જાહેરનામાને પડકાર્યો હતો. યોગ્ય વિચારણાના અભાવે સદર જાહેરનામું રદ કરતી વખતે કોર્ટે રાજ્ય સરકારને સુરક્ષા વિભાગમાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબરની રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકવાના પ્રશ્નનો ફરી એકવાર નિર્ણય કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. આવો નિર્દેશ આપતી વખતે કોર્ટે આગળ નિર્દેશ આપ્યો હતો: "સલાહકાર બોર્ડ તમામ પક્ષોને સાંભળ્યા પછી સમગ્ર સામગ્રીની વિચારણા કરી શકે છે. પક્ષકારો પોતાના કારણો પૂરક બનાવી શકે છે અને સલાહકાર બોર્ડ સમક્ષ કોઈપણ સામગ્રી મૂકી શકે છે જે તેઓ યોગ્ય માને અને ત્યારબાદ સલાહકાર બોર્ડના નવા અહેવાલ પર સરકાર કાયદા અનુસાર નવો નિર્ણય લઈ શકે છે."

હુકમ હેઠળ અભિપ્રેત કર્યા મુજબ અરજદારને સુનાવણી આપવામાં આવી છે. તેનાથી વધુ કશું માંગવામાં આવ્યું ન હતું કે મંજૂર કરવામાં આવ્યું ન હતું. નવો હુકમ કોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દેશોના અનુસંધાનમાં આવ્યો હોવાથી અને સુનાવણી અંગેના આવા નિર્દેશોનું પાલન કરવામાં આવ્યું હોવાથી,

તે એવું ઠરાવવાનું હજુ એક બીજું કારણ છે કે વાદગ્રસ્ત જાહેરનામું સુનાવણીની તકના અભાવની ખામીથી પીડાતું હોવાનું માની શકાય નહીં.

હાલના કેસમાં, જો અરજદારની તરફેણમાં સુનાવણીની તક આપવાની જવાબદારી માની લેવામાં આવે તો પણ, આવો કોઈ ભંગ થયો નથી. તેથી આ દલીલ ફગાવી દેવામાં આવે છે. હું સ્પષ્ટ કરી શકું કે સુનાવણીની તક આપવી એ એક પાસું છે અને કાયદા દ્વારા જરૂરી એવા મહત્વપૂર્ણ સુસંગત પરિબલની વિચારણા ન કરવી તે સાવ અલગ બાબત છે.

જ્યાં સુધી આ પ્રદેશમાં અન્ય સમાન ઉદ્યોગોમાં સદર પદ્ધતિ ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપતી વખતે માત્ર અરજદારને જ સુરક્ષા વિભાગમાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબર દ્વારા રોજગારી નાબૂદ કરવાના હેતુ માટે એકલા પસંદ કરીને અનુચ્છેદ ૧૪ ના ઉદ્વંધનના પ્રશ્ન અંગેની છેલ્લી દલીલનો સંબંધ છે. સામાવાળા તરફના વિદ્વાન વકીલશ્રી દ્વારા નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો કે વાદગ્રસ્ત જાહેરનામાને અનુચ્છેદ ૧૪ ના ઉદ્વંધનના કારણોસર પડકારી શકાય નહીં. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે વૈધાનિક જોગવાઈઓના મૂળ સ્વરૂપમાં જ કોન્ટ્રાક્ટ લેબરના જથ્થાબંધ પ્રતિબંધ કે નાબૂદીની કલ્પના કરવામાં આવી નથી. તે ધીમે ધીમે ક્રમશઃ કોન્ટ્રાક્ટ લેબર દ્વારા રોજગારી પર પ્રતિબંધ મૂકવાની પરવાનગી આપે છે અને બાબતોના મૂળ સ્વરૂપમાં કોઈક બિંદુએ શરૂઆત થવી જ જોઈએ. તેથી માત્ર એ હકીકત કે અરજદારને શરૂઆતના બિંદુ તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યા છે તે કાયદાના હેતુના સંદર્ભમાં પ્રતિકૂળ ભેદભાવની દલીલને જન્મ આપી શકે નહીં.

એ બાબત દર્શાવવામાં આવી હતી કે કાયદાનો પ્રાથમિક હેતુ કોન્ટ્રાક્ટ લેબર નાબૂદ કરવાનો છે પરંતુ એક જ ઝાટકે તે શક્ય ન હોવાથી, જ્યાં શક્ય અને વ્યવહારુ હોય ત્યાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબર નાબૂદ કરવા માટે હેતુને હળવો કરવામાં આવ્યો છે અને જ્યાં તેને સંપૂર્ણપણે નાબૂદ કરી શકાતો નથી ત્યાં સદર અધિનિયમની નીતિ એવી છે કે કોન્ટ્રાક્ટ લેબરની કામકાજની સ્થિતિનું એ રીતે નિયમન કરવું જોઈએ જેથી વેતનની ચૂકવણી અને આવશ્યક સુવિધાઓની જોગવાઈ સુનિશ્ચિત કરી શકાય. મેસર્સ ગેમન ઇન્ડિયા લિમિટેડ (ઉપર મુજબ) માં સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા આપું જાહેર કરવામાં આવ્યું છે.

સામાવાળા(ઓ) દ્વારા એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે કોન્ટ્રાક્ટ લેબરની નાબૂદી પ્રાથમિક વિધાનમંડળ દ્વારા થઈ શકી હોત. જો તેણે પગલાં લીધાં હોત અને ધીમે ધીમે નાબૂદ કરવાના હેતુથી કોન્ટ્રાક્ટ લેબર નાબૂદ કરવા માટે એક જ સંસ્થાનો સમાવેશ કર્યો હોત તો માત્ર તે કારણસર અનુચ્છેદ ૧૪ ના ઉદ્દેશનના આધારે તેને પડકારવા માટે ખુલ્લું ન હોત. આ સંબંધમાં લલિત નારાયણ મિશ્રા ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઇકોનોમિક ડેવલપમેન્ટ એન્ડ સોશિયલ રેન્જ, પટના વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય અને અન્ય એ.આઈ.આર. ૧૯૮૮ એસ.સી. ૧૧૩૬ માં સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાનો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો.

હું એવું વ્યાપક પ્રતિપાદન સ્વીકારવા તૈયાર નથી કે કોઈપણ સંજોગોમાં, માત્ર એટલા માટે કે હાલના કાયદાએ કોન્ટ્રાક્ટ લેબરને ટુકડે-ટુકડે નાબૂદ કરવાની નીતિ નક્કી કરી છે, કલમ ૧૦ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા

જાહેરનામા સામે અનુચ્છેદ ૧૪ ના એરણે કાયદેસર રીતે કોઈ પડકાર ફેંકી શકાતો નથી. સામાન્ય રીતે એવું બને છે કે જ્યાં કાયદાકીય નીતિ એક જ ઝાટકે નહીં પરંતુ ક્રમશઃ પ્રક્રિયા દ્વારા કોઈ ઉદ્દેશ્ય પ્રાપ્ત કરવાની હોય, અને તે પગલાને તે ઉદ્દેશ્ય સાથે સાંકળી શકાય તેમ હોય, ત્યારે એવું માની શકાય કે તે પગલું માન્ય છે. જોકે, એલ.એમ. મિશ્રાના કેસ (ઉપર મુજબ) ના ચુકાદાનો અંતર્ગત સિદ્ધાંત એ હતો કે કાયદાએ બિહાર રાજ્યની તમામ ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ રાજ્ય સરકાર દ્વારા હસ્તગત કરવાની જોગવાઈ કરવાનો અધિનિયમનો ઉદ્દેશ્ય રજૂ કર્યો હતો. એટલે કે બિહાર રાજ્યની દરેક શૈક્ષણિક સંસ્થા હસ્તગત કરવાનો ઉદ્દેશ્ય એ જાહેર નીતિ હતી અને તેમાં કોઈ ભેદ ન હતો, પરંતુ તે જ સમયે ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓને એક જ ઝાટકે હસ્તગત ન કરતાં વિધાનમંડળે પોતે શરૂઆતમાં રાષ્ટ્રીયકરણ માટે એક સંસ્થાની પસંદગી કરી હતી. જ્યારે હકીકતો ચોક્કસ સંસ્થાની પસંદગીને વાજબી ઠેરવતી હતી ત્યારે કોર્ટે તેને ભેદભાવનું કાર્ય માન્યું ન હતું. જોકે, કોન્ટ્રાક્ટ લેબર નાબૂદ કરવાના કિસ્સામાં કાયદાનો પોતાનો ઉદ્દેશ્ય કોન્ટ્રાક્ટ લેબરને સંપૂર્ણપણે નાબૂદ કરવાનો નથી, તેમજ કલમ ૧૦ નો વ્યાપ એવો નથી કે તમામ કિસ્સાઓમાં જ્યાં અમુક શરતો નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હોય ત્યાં આવા માપદંડોની પરિપૂર્ણતાનું અનિવાર્ય પરિણામ કોન્ટ્રાક્ટ લેબરની નાબૂદીમાં જ પરિણમશે. આપેલ કિસ્સામાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબર નાબૂદ કરવો કે નાબૂદ ન કરવો તે અંગે સંબંધિત સામગ્રીની વિચારણા પર આખરી નિર્ણય પ્રત્યાયોજિત સત્તા પર રહે છે. વિચારણામાં લેવાની એક વૈધાનિક આવશ્યકતા એ વિચારવાની છે કે વિચારણા હેઠળની પ્રક્રિયા, કામગીરી અથવા કાર્ય સામાન્ય રીતે નિયમિત

કામદારો દ્વારા કરવામાં આવે છે કે સદર અથવા અન્ય સમાન સંસ્થાઓમાં સામાન્ય રીતે કોન્ટ્રાક્ટ લેબર દ્વારા કરવામાં આવે છે. આમ કાયદાએ પોતે જ વિચારણા હેઠળની સંસ્થામાં અથવા અન્ય સમાન સંસ્થાઓમાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબર દ્વારા કે નિયમિત રોજગારી દ્વારા કામદારોની રોજગારી અંગેની પ્રવર્તમાન પ્રથા વિશેની વિચારણાને મૂળભૂત આવશ્યકતા બનાવી છે. દેખીતી રીતે આ બેવડા ઉદ્દેશ્યો પૂરા પાડે છે. પ્રથમ, જો તે જ સંસ્થામાં અથવા અન્ય સંસ્થાઓમાં સામાન્ય રીતે તે જ કામ નિયમિત રોજગારી દ્વારા કરવામાં આવતું હોય તો કોન્ટ્રાક્ટ લેબરનું ચાલુ રહેવું ભેદભાવ તરીકે કામ કરે છે અને તે તેને નાબૂદ કરવાની જરૂરિયાતના નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં મદદ કરે છે. વિપરીત હકીકતની પરિસ્થિતિમાં, યોગ્ય સરકાર દ્વારા પોતાની સત્તાના ઉપયોગમાં આપેલ કિસ્સામાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબર નાબૂદ કરવો કે નાબૂદ ન કરવો તેની વિચારણા જરૂરી બની શકે છે, જ્યાં અન્ય સંસ્થાઓમાં પ્રવર્તતી વિપરીત પ્રથા હોવા છતાં કોઈપણ સંસ્થાના સંબંધમાં કલમ ૧૦ હેઠળ સત્તા વાપરવાના કારણો અસ્તિત્વમાં હોય. જો વધુ યોગ્ય માનવામાં આવે તો આવી તમામ સંસ્થાઓ સુધી તબક્કાવાર રીતે પહોંચવાની નીતિ ઘડવામાં પણ તે સહાયક બની શકે છે. આ જ તપાસ અનુચ્છેદ ૧૪ ના ઉદ્દેશ્યનું કારણ આગળ ધરવા માટે સુસંગત બાબતો તરફ દોરી જાય છે.

દરેક કેસમાં કારણો દર્શાવવાની જવાબદારી પડકારનાર પક્ષકારની છે. એ બાબત નિર્દેશિત કરી શકાય કે અનુચ્છેદ ૧૪ નું ઉદ્દેશ્ય કરતી હોવાના કારણો કોઈપણ જોગવાઈ બંધારણની સત્તા બહારની (અલ્ટ્રા વાયર્સ) છે કે કેમ તે

પ્રશ્નની વિચારણા કરતી વખતે શરૂઆતનું બિંદુ પગલાની માન્યતાની તરફેણમાં ધારણાનું છે. આ ધારણા એવું ઠરાવવા સુધી જતી નથી કે જ્યારે પ્રથમદર્શી રીતે એવો કેસ સાબિત થાય કે સમાન પરિસ્થિતિ ધરાવતી બે વ્યક્તિઓ સાથે અલગ વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે, ત્યારે ભેદભાવ માટે કોઈ અપ્રગટ કારણ હોવું જ જોઈએ.

આ સંબંધમાં સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત જણાવવામાં આવ્યો છે કે વર્ગીકરણ મનસ્વી અને અવાજબી બાબત પર આધારિત છે તે દર્શાવવાનો બોજ કાયદાને પડકારનાર વ્યક્તિ પર રહે છે. કાયદાના દર્શન માત્રથી જ કોઈ વર્ગીકરણ નથી અને માત્ર કોઈ વ્યક્તિ કે વર્ગ માટે કોઈ વિશેષ તફાવત નથી અને છતાં કાયદો માત્ર કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિ કે વર્ગને જ અસર કરે છે તે દર્શાવીને ધારણાનું ખંડન કરી શકાય છે. અરજદાર પુરાવા રજૂ કરીને એ પણ સાબિત કરી શકે છે કે કાયદા દ્વારા કરવામાં આવેલ વર્ગીકરણ પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે સંબંધ ધરાવતા કોઈપણ વાજબી આધાર વિનાનું હતું અને કાયદા દ્વારા કરવામાં આવેલ વિશેષ વ્યવહારમાં વિશેષ વ્યવહારને વાજબી ઠેરવી શકાય તે રીતે તેમને અન્યોથી અલગ પાડતી કોઈ વિશેષતા નથી. જ્યાં વર્ગીકરણનો આધાર કાયદાના દર્શન માત્રથી સ્પષ્ટ થતો નથી ત્યાં તે રાજ્ય દ્વારા માત્ર સામગ્રી પુરાવા દ્વારા જ નહીં, અથવા જે હકીકતોની કોર્ટ અદાલતી નોંધ લઈ શકે તેવી હકીકતો ધ્યાને લાવીને જ નહીં પરંતુ જાહેરનામા જેવા દસ્તાવેજ કે કાયદો બનાવવાની પરિસ્થિતિઓ દર્શાવતી એક્ઝિડેવિટ રજૂ કરીને પણ સ્થાપિત કરી શકાય છે. જોકે, પ્રાથમિક બોજ પર રાજ્યની તરફેણમાં રહેલી ધારણા એવું ઠરાવવા સુધી લઈ જઈ શકાતી નથી કે

જેઓ સમાન પરિસ્થિતિમાં છે તેમની સરખામણીએ અમુક ચોક્કસ વ્યક્તિઓ કે કોર્પોરેશનોને અલગ વ્યવહાર આપવા માટે કોઈ અપ્રગટ અને અજ્ઞાત કારણ હોવું જ જોઈએ. કારણ કે તેનાથી રક્ષણ આપતો કલોઝ માત્ર ભ્રામક બની જશે.

જોકે, હાલની ચર્ચા અહીં જ સમાપ્ત થવી જોઈએ કારણ કે હું પહેલેથી જ એવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યો છું કે સુરક્ષા વિભાગમાં રોજગારી સામાન્ય રીતે સંસ્થામાં અથવા સમાન અન્ય સંસ્થાઓમાં નિયમિત રોજગારી દ્વારા છે કે કોન્ટ્રાક્ટ લેબર દ્વારા છે તે હકીકત વિશેના પ્રશ્ન પર રાજ્યે પોતાની યોગ્ય વિચારણા કરી નથી. અનિવાર્યપણે તે એવા નિષ્કર્ષ તરફ દોરી જાય છે કે જો તે એવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચે કે પ્રદેશની અન્ય સમાન સંસ્થાઓમાં પ્રથા કોન્ટ્રાક્ટ લેબર દ્વારા રોજગારીની છે, તેમ છતાં ઉદ્યોગમાં પ્રવર્તતી સામાન્ય પ્રથાને અનુસરવાથી માત્ર અરજદારને જ પ્રતિબંધિત કરવા અને જાહેરનામાની કઠોરતા ભોગવવા પાછળ કોઈ કારણ છે તે પ્રશ્ન પર પણ તેણે પોતાની વિચારણા કરી નથી. તેમજ એ પ્રશ્ન પર પણ તેણે પોતાની યોગ્ય વિચારણા કરી હોય તેવું જણાતું નથી કે સુરક્ષા વિભાગમાં કોન્ટ્રાક્ટ લેબર તમામ સમાન ઉદ્યોગોમાં નાબૂદ કરવાનો છે પરંતુ કોઈપણ વ્યવહારુ મુશ્કેલીઓના કારણે તે માત્ર તબક્કાવાર રીતે જ થઈ શકે છે જેના માટે શરૂઆત કરવામાં આવી રહી છે. આ એવો નિષ્કર્ષ છે જેના પર હું જાહેરનામામાં અને સલાહકાર સમિતિના અહેવાલમાં આવી વિચારણાનો કોઈ ઉલ્લેખ ન હોવાના કારણે તેમજ અરજદાર દ્વારા પિટિશનમાં આ સંબંધમાં કરાયેલા કથનોનું જવાબની એફિડેવિટમાં કોઈ ખંડન ન કરવાના કારણે પહોંચ્યો છું.

સારાંશમાં કહીએ તો ૧૯૭૦ ના અધિનિયમની કલમ ૧૦ હેઠળનું વાદગ્રસ્ત જાહેરનામું મહત્વપૂર્ણ સંબંધિત પરિબળો ધ્યાને લીધા વિના બહાર પાડવામાં આવ્યું છે, જેને યોગ્ય સરકાર કાયદાની સ્પષ્ટ જોગવાઈ હેઠળ ધ્યાનમાં લેવા બંધાયેલી હતી અને તે કારણોસર તે નિષ્ફળ જવું જ જોઈએ. કેસની હકીકતો અને સંજોગોમાં તે સુનાવણીની તક આપવાના અભાવથી પીડાતું હોવાનું માની શકાય નહીં. તેવી જ રીતે જ્યાં સુધી હાલના કેસનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી સદર અધિનિયમની કલમ ૧૦ હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે અનુચ્છેદ ૧૪ ના ભંગની વિચારણા અકાળ છે. મારા મતે, અનુચ્છેદ ૧૪ ના ઉલ્લંઘનના દ્રષ્ટિકોણથી પ્રશ્નની તપાસ આ તબક્કે અકાળ છે.

પરિણામે આ પિટિશન સફળ થાય છે. વાદગ્રસ્ત જાહેરનામું રદ કરવામાં આવે છે. રાજ્ય સરકાર કલમ ૧૦ હેઠળ જે તમામ સંબંધિત હકીકતો ધ્યાને લેવા જરૂરી છે તેને ધ્યાને લઈને કાયદા અનુસાર આ મુદ્દાનો નિર્ણય કરવા માટે મુક્ત છે. આપો નિર્ણય રિટની બજવણીની તારીખથી ત્રણ મહિનાના સમયગાળામાં લઈ શકાશે. ખર્ચ અંગે કોઈ હુકમ કરવામાં આવતો નથી.

***This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.***

=====

**અસ્વીકરણ:** સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

**DISCLAIMER:** The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.